

JÁVOR KATA

AZ IVÁS KÖZÖSSÉGI KONTEXTUSÁNAK ALAKULÁSA ZSOMBÓN

A „homoki” ivás néhány sajátossága

Az ivásnak – a kutatók által oly ambivalensnek tekintett gyakorlatát (DOUGLAS, 1987¹) – e tanulmányban nem fogyasztási jelenségként, hanem az életminta-sztereotípiákba beágyazva mint a fogyasztás mentális reprezentációját szeretnénk szemügyre venni. Ezért a zombói ivás egyéni és közösségi gyakorlatának bemutatása során annak szimbolikus jelentéséig szeretnénk eljutni. A kulturális antropológia megközelítése szerint az ivás ugyanis az emberi létezés szimbolikus kitágításának fontos lehetősége, területe. Az ivás jelentőségét éppen a presztízzsel való szoros összefonódottsága adja, mivel a presztízs szimbolikus hatalommal való rendelkezést jelent.

A kutatók többségét az ivás és az alkohollal kapcsolatos viselkedés leginkább mint társadalmi probléma foglalkoztatta. Marshall egyike volt az első kutatóknak, aki elsősorban az ivás és az emberi viselkedés közötti kapcsolat vizsgálatát tartotta fontosnak (MARSHALL, 1979, 3). Mi is erre próbálunk kísérletet tenni.

Az „alkoholhasználat” egyfajta „társadalmi viselkedés”, amely az emberi magatartás igen sok aspektusához, a társas tevékenységek széles köréhez kapcsolódik (GEFOU-MADIANOU, 1992, 1). Ezért is kínál az ivás társadalmi konstrukciója hasznos vizsgálati eszközt egy adott közösség megközelítéséhez (GEFOU-MADIANOU, 1992, 6). Vizsgálandó, „hogyan testesül be e tevékenység a társadalmi kapcsolatokba, valamint az olyan szocio-kulturális rendszerekbe”, mint pl. a kommunikáció, az egészség, a kikapcsolódás vagy a társadalmi csere (GEFOU-MADIANOU, 1992, 1–2).

A folyamat kétirányú, nemcsak az ivás van hatással a társadalmi tevékenységekre és kapcsolatokra, de a társadalmi és kulturális összetevők is igen sok módon befolyásolják az ivás gyakorlatát, azt, hogy ki kivel, mikor, mit, hogyan és mennyit iszik. Mivel tehát „az ivás formái, és a neki tulajdonított jelentések kulturálisan meghatározottak, meg kell kérdeznünk, hogy mik ezek a jelentések, és hogy hogyan kapcsolódnak a kultúra és társadalom egészéhez” (GEFOU-MADIANOU, 1992, 6), mint pl. a nemek és nemzedékek közötti viszony vagy akár az ünnepnek a társadalom életében betöltött szerepe.

¹ Ő a többi kutatóval ellentétben szinte kizárólag az ivásnak egy közösség életében betöltött konstruktív és koherens aspektusát hangsúlyozza.

Egy adott társadalmat, jelen esetben a Csongrád megyei Zsombót vizsgálva nemcsak ivási kultúrája formáinak és jelentésének a megértése fontos, hanem az is, hogy az ott különböző kontextusokban zajló különböző ivási formák milyen kölcsönhatásban vannak egymással.

A következőkben e szempontok figyelembevételével próbáljuk feltárni a zombói ivás kultúráját, társadalomszervező szerepét. Előljáróban le kell szögeznünk, hogy Zsombó alapvetően nem egy „ivós” falu. „Itt kis százalék italozik, itt nem isznak” – erősíti meg a polgármester is. A helyi orvos ezt a képet kiegészíti azzal, hogy a tanyák mélyén titkos „bögrecsárdák” működnek, amelyek törzsvendégei „masszív alkoholisták”.² Ott azonban inkább pálinkát isznak, bort kevésbé.

Néhány szót a vizsgált faluról. Ez a Szeged mellett elterülő Homokhátság³ tartozó, s talajadottságai miatt már korán gyümölcstermelésre specializálódott tanyás falu több vonatkozásban nem tipikus, s ez, mint látni fogjuk, ivási kultúrájában is tetten érhető. Nem tipikus a Szeged közelségéből fakadóan bizonyos tekintetben nyitottabb, vagyis polgárosodottabb mentalitása; már korán kialakult piacorientáltsága, gazdasági szerkezetének monokultúra felé hajlása, s ezzel összefüggésben a teljes önellátással való korai felhagyása miatt. A hagyományos vegyes gazdálkodású falvakkal szemben, a monokultúras termelés egy szinte iparszerű fegyelmet követelt meg. Itt „aki nem ütemezi be, amit csinál, az nem tud érvényesülni” – mondják maguk a zombóiak.

A szemük előtt játszódtak az 1950–60-as évek nagy karriertörténetei, amikor – különösen e korai évtizedekben – egy néhány száz négyszögölnyi barackost birtokló zombói szegény ember az itt megtermelt barackjából pár év alatt egyre több földet vásárolni képes, tehetős emberré lett. Aki itt jókor jó döntést hozott, vagyis felismerte a piac adta lehetőségeket, és ezért erőfeszítést is tett, vagyis barackost telepített, az előbbre tudott jutni. Akkor a barack „aranyat ért” – mondják. Nem csoda, hogy ebben a faluban a boldogulást gyakran épp a kocsmázás ellenében fogalmazták meg: „Én nem feküdtem a fülelmen, nem hordtam a kocsmába a pénzt.” Ugyanígy, ennek a fordítottját is ezzel magyarázták: „Borszerető ember volt. Nem sokra vitte, de azért, mert megitta.”

Mindez nem jelenti azt, hogy Zsombón az ivás gyakorlata és kultúrája ne lett volna fontos és széles körben kiterjedt, vagy hogy – akárcsak más vidéken – ne lett volna a *saját bornak* komoly presztízse. „Éppen beszélgettünk B. I. barátommal, hogy régebben, akinek szőlője és egy kis bora nem volt, azt nem is számították embernek. Az már nagyon gyenge ember volt, akinek nem volt.” Ezen a homokhátsági vidéken ugyanis, ha valakinek csak „egy kis vékás földje volt, pedig az már nagyon kevés volt, akkor az szőlő és gyümölcsös volt. Ha több volt, abból megint csak valamennyit beültettek szőlővel. Nem búzával, mert többet ért a szőlő”.

² 1979-ből származó adat.

³ Ezt a Szegedtől nyugatra elterülő „Homokhátság”-nak nevezett kistérséget a következő tagtelepülések alkotják: Ásotthalom, Balotaszállás, Bordány, Domaszék, Forráskút, Kelebia, Mórahalom, Pusztamérges, Ruzsa, Röske, Szatymaz, Üllés, Zákányszék, Zsombó, Öttömös.

Zsombón tehát nem csak a tehetős gazdák szűrtek otthon bort, s ezért ebben a faluban a bornak nem volt olyan erős a réteghez kötöttsége, mint a fekete földi falvakban. Itt még a napszámosoknak is volt 100–150 liter bora. „Még az is, akinek saját háza nem is volt, fogott szőlőt nagyobb gazdától, hogy névnapra, disznóvágásra, lagzira legyen.” Az uradalomból munkabér fejében is kaptak a napszámosok annyi bort, hogy nem kellett a kocsmába járniuk. Ezt régebben „kapásbornak” hívták.⁴ 1945 előtt az itteni nagy, homoki szőlőbirtokok révén mindig volt lehetőség arra is, hogy résziben fogjanak szőlőt.

A téesz egyébként szintén adott bort az ott dolgozóknak, munkaegységként, „megvult, hogy hány egységért mennyi liter bort adnak”. Ez azonban csak 20–30–50 liter bort jelentett.

Itt csak „annak nem volt bora, aki nem tudott magának parancsolni, amíg volt, ivott, megitta 1 hónap alatt, amit szűrt. Azon *látszott*, hogy most volt a borfejtés, kiforrtak a borok. Azok jártak aztán a kocsmába.” „Akik kulturáltabban ittak, beosztva, naponta tudták, hogy ez kihúzza a következő évig. De leginkább beosztották az emberek. A jó gazdák úgy gondolkodtak, hogy minden legyen, tartson ki újig. Disznót vágtak, bort szűrtek.”

Régebben kevesebb bor volt, „azok a gyalog művelésű szőlők nem adtak annyira. Általában 3–5–6 hl, mikor hogy”. Úgy kellett beosztani, hogy „egész évre legyen bor. Csakis, az úgy éri meg. Máskülönben minek? Ha megóhajtja, legalább akkor legyen. Nem kell sok, egy pohárkával megiszik, jól esik. Volt, amikor csak éppen csak hogy megérte az Újévet.” „350 l borom volt, tavaszig, karácsonyig tartott. A Húsvétot már nem nagyon érte meg, mivel a nagyobb ivások a téli szezonban, a disznóvágások idején vannak.”

A tanulmány során a zombóiak iváskultúráját a következő hármas felosztásban vizsgáljuk meg:

I. az *egyedüli, mindennapos ivás normái*

II. a *háznál való saját bor kínálása, illeme*

a) *alkalomszerű köznapi kínálás* mint a férfiember önreprezentációjának lehetősége

b) *alkalomhoz kötődő, ünnepi kínálás* mint a családfő által családja presztízisének emelésére szolgáló alkalom

III. A *társas (nyilvános) ivás intézményei és kultúrája* mint a férfiasnak tartott erények versengve bemutatásának alkalma

a) lagzi

b) kocsmá

⁴ „Régi hagyományai vannak annak..., hogy különösen a szőlőben dolgozó napszámosoknak... a gazdától kijár a *kapásbor*.” ÉGETŐ, 2000, 11.

I. AZ EGYEDÜL IVÁS NORMÁI

A zsombói ember a felkeléskor korábban általánosan elfogyasztott féldeci pálinkát szinte egészségügyi kérdésként értelmezte, ami azért szükséges „hogy az embernek átjárja a belső üregeit”. Az ebéd és vacsora után általában egy pohár bort ittak, a vacsora után akár több pohárral is: „Este már takarodóra megy az ember, akkor már nem kell dolgozni semmit se. Akkor már, ha többet is iszik egy kicsit, már kialudja magát.”

Az egyedül ivás gyakorlata ebben a faluban, akárcsak másutt, általánosan elterjedt volt, aminek egyébként évszázados hagyományai vannak.⁵ A szőlőtermelés során a bort előállító gazdák már-már azonosulnak a megtermelt borral. Ez egy másfajta, mondhatni, intim viszonyt alakít ki náluk az alkohollal szemben, amely arra teszi őket képessé, hogy ne büntudattal, de büszkeséggel, önrespektussal álljanak az ivás kérdéséhez (GEFOU-MADIANOU, 1992, 22). Bevett gyakorlat volt, hogy akinek nem volt saját szőlője, az vett 5-6 mázsa szőlőt, s „szűrt magának bort”.

A közvélemény által még elfogadhatónak tartott mennyiség az átlagosnak mondható napi 1 liter bortól 2-3 literig terjedt.⁶ Az önkontrollt azonban ebben a helyzetben éppúgy elvárták, mint a társas ivás helyzeteiben. A többség ügyelt is arra, hogy ha mégis spicces lett, olyan állapotban ne kerüljön a nyilvánosság elé. Ezért is volt az, hogy a vacsora utáni iváskor engedtek meg maguknak egy kicsit többet. A mértéktelenség egyrészt úgy derült ki, hogy az illetőnek idejekorán elfogyott a bora, másrészt legtöbbször épp az „elkövető” által, mégpedig úgy, hogy ebben az állapotában eltompult a társadalmi veszélyérzete, s emberek közé ment.

„Volt aki 4-5 liter bort is megivott naponta, de azért az meglátszott.” „Delejes volt az ember egész nap. Csinálta a maga dolgát immel-ámmal. Az volt a baj, hogy már amikor elértem azt a nívót, hogy nem számított semmi, akkor elmentem a kocsmába. Ott már voltak ivócimborák, esetleg egy-két fröccs rá. Bizony alig bírt a kis kemping hazahozni. Autóval már nem mehetett az ember olyan állapotban, arra azért ügyeltem.” Az ilyen embert, aki eleve ittasan jött a kocsmába, elítélték. Az érintett gazda maga is szinte önkínzó őszinteséggel beszélt e gyakorlatáról. Ő magát még nem, de a faluban mások már alkoholistaként könyvelik el őt.

A napi 1-2 liter bort elszopogató, az üveget látható helyen, a kezük ügyében tartó gazdák korábban, még 1-2 évtizede sem szégyellték e bevett s kulturálisan jóváhagyott gyakorlatot. Az utóbbi években ugyanakkor általánosan tapasztalható, hogy az egyedül ivás helyzeteit a férfiaknál gyakran átjárja egyfajta szégyenkezés, s a kontroll kikerülésére való törekvés.

⁵ „A rendszeres napi borfogyasztás azonban nemcsak a szőlősgazdák kiváltságos szokása volt. A feudalizmus évszázadai során minden rendű és rangú fizetett alkalmazott természetbeni bérének fontos része volt a *borjárandóság*. ÉGETŐ, 2000, 11.

⁶ Ebben a vonatkozásban a Duna-Tisza közéről vannak adataink a 19–20. század fordulójáról. E szerint ezen a vidéken „egy felnőtt férfi családtagra évi 1 hektoliter bort számítottak a rendszeres napi fogyasztás fedezésére.” ÉGETŐ, 2000, 11.

Adott esetben a feleség is kontrollnak számított, s ha kiment valamiért, ezt az alkalmat nem egy férj kihasználja arra, hogy még egy pohárkával megigyon, pl. a vasárnapi ebéd után. „Itthon nem fogyasztunk szeszes italt” – fogalmazza meg a feleség a nyilvánosságnak szánt „kommunikét”, ami gyakran nem áll összhangban azzal, amit férje korábban négyszemközt saját ivási szokásairól elmondott. Általánosan tekinthető, hogy a férfiak magyarázkodnak, már-már mentegetőznek e téma felmerülésekor, mértéktartásukkal pedig talán túlzottan is büszkélkednek: „Én otthon se iszok többet két pohárnál.”

Még a legegyszerűbb, erre a témakörre irányuló kérdésre is óvatosan válaszolnak, aminek technikája az eleve *elhatárolódva való válaszadás*. Ez azt jelenti, hogy ivási gyakorlatuk megfogalmazásakor rögtön jelzik annak határait is. Például arra a kérdésre, hogy mikor iszik bort, a megkérdezett gazda válaszában elmondja azt is – amit pedig a kérdés nem tartalmazott –, hogy mikor *nem* iszik bort: „Étkezés után iszok, éhgyomorral *nem* szoktam.” S hogy pálinkát mikor iszik? – „Reggeli előtt, de felkeléskor *nem* nagyon. Pálinkából fél deci *elég*.” Mintegy hangsúlyozzák a saját gyakorlatukban meglévő határokat.

Ehhez a területhez tartozik ivásuk túlzott racionalizálási törekvése is, sokan hivatkoznak annak egészséges, pezsdítő voltára.

Úgy véljük, hogy a *zugivás* ítéletétől való félelem húzódik meg ezen óvatos magatartás mögött. A közvélemény pontosan tudja, hogy ki „zugivó” a faluban, s ez a minősítés nagyon presztízsrontó. Ezért igyekeznek ettől rákérdezés nélkül is elhatárolni magukat. „Nem ivott úgy, nem volt zugivó – mondja apjára emlékezve egy 60 éves gazda 2004-ben. – Nem azt mondom, hogy egy pohár bort nem ivott meg, bárki megissza azt, akinek van otthon termése.” Zugivónak az számított, aki egész nap rájárt a saját borára. „Itt van a boroshordó a teraszközben. Ott mindig van egy kis pohár. A teraszajtón beléptem, és már itt is volt. Ha reggeltől benne voltam, elkapott a gépszíj”.⁷ Ebben korábban nemcsak az önfegyelem hiányát, hanem egyfajta közösségből kihúzó magatartást is elítélték. Egy-két évtizede azonban egyre inkább abból a szempontból helytelenítik a mértéktelenséget, hogy az a munka rovására megy.

Az asszonyok, ha megakadályozni nem is tudják, hogy férjük többet igyon az általuk elégnak tartott mennyiségnél, megjegyzéseikkel gyakran táplálják férjükben az ivással kapcsolatos szégyenérzetet. Ez pedig ugyancsak az „eleve védekező” magatartást erősíti bennük.

Zsombón, különösen az idősebb férfiak esetében, az egyedül ivás uralkodóvá válása gyakran a társadalmi értelemben vett légtüres térbe kerülésnek a tünete. Ebben a faluban ugyanis bevett gyakorlat az, hogy az emberek idősebb korukban a tanyáról a faluba költöznek be, az akkorra ott felépült házukba. Gyakori azonban, és pedig főleg a férfiak esetében, hogy a tanyán megszokott, összetartóbb szomszédsági kapcsolatok helyett új, falubeli kapcsolatokat már nem tudnak kialakítani,

⁷ Mivel az illető gazda pincéje hűtőháznak van átalakítva, a boroshordót egy télikertszerű helyiségben tartja (2004).

így elszigetelődnek. „Egész nap elszopogatok” egy liter bort. „Azelőtt a tanyán összejártunk kártyázni. Most nem járok sehová, és hozzám sem jön senki” – panaszkolta 1977-ben egy akkor 75 éves gazda. Egy ilyen „beköltözött” gazda szinte el-sírta magát, amikor az 1970-es évek közepén beállítottam hozzá. „Hetek óta nem nyitotta rám senki az ajtót” – magyarázta felindultságát.

Van olyan zombói férfi, aki az iparból visszatérve kezdett el erősebben inni, mert nem bírta az egyéni munka nagyobb felelőséggel járó feszültségét. „Amióta itthon dolgoztam,⁸ akkor kezdtem el úgy iszogatni, az nyugtatott, oldotta a stresszt. 1-2 fröccs, aztán ez mindig fokozódott, és aztán volt, amikor ez már túlzásba ment. Elég ideggel jár az ilyen foglalkozás. A múltkor is a vihar 3 fóliaházat vitt el, öszszetört 3-at. Ez az iszonyú stressz, feszültség mindig, állandó ügyelet.”

Az egyéni ivásról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy korábban, amikor még eleven volt a szomszédolás s az informális rokon- és ismerős látogatás szokása, a férfiak a bortároló helyiségben, az asszonyok kirekesztésével ittak. Ez a férfi kapcsolattartásnak kulturálisan jóváhagyott velejárója volt. Ma azonban, mivel a szabadidő lényegesen kevesebb, s egymásra is mind kevésbé szorulnak rá, igen meg-ritkultak ezek az alkalmak. Ha mégis adódik valami közös ügy, tárgyszerűbb, lényegre törőbb az elintézés, ritkán mennek ki külön „asszony-semleges” helyi-ségbe. Ráadásul a többség autóval jár.

A korábban említett tényezők következtében a tendencia az, hogy az egyedül ivás felé tolódik el a férfi ivás gyakorlata, s nem ritkán büntudattal is meg van terhelve.

II. HÁZNÁL SAJÁT BOR KÍNÁLÁSA, ILLEME

A) KÖZNAPI KÍNÁLÁS

Külön kell szólnunk arról a helyzetről, amikor valaki vendégének kínálja saját bor-rát, mivel ennek méltósága, presztízse semmi mással nem helyettesíthető. A kíná-lás módjának fontosságát az adja, hogy általa ez a presztízis még növelhető is. Emellett híven mutatja a társadalmi érintkezés formáinak artikuláltságát.

1945 előtt a saját bor s azzal való kínálás gesztusa a gazdapresztízis velejárója és fontos alkotóeleme volt. Mivel ez a gyakorlat a másik ember megtisztelését je-lentette, alkalmas eszköze volt a társadalmi tőke gyűjtésének. Bár ebben a faluban a szegényebb embereknek is volt saját bora, azt azonban a családi ünnepekre tar-togatták, kínálni így nemigen tudtak belőle. A saját termésű bor presztízse megmu-tatkozik már akkor is, amikor még csak szó van róla. A legtöbb gazda, erről esvén szó, *bőbeszédűvé, fontoskodóvá* válik, amely mintegy jelzi, hogy a beszélgetés most egy kiemelten fontos területhez érkezett.

⁸ Az adatközlő fóliás virágtermesztő.

1. A KÍNÁLÁS ÉS IVÁS ILLEME

E korábban igen elterjedt, és ma is gyakorolt társadalmi gesztusnak megvolt és megvan az illeme, hiszen a kínálással a gazda presztízse nemcsak növekedhetett, de csökkenhetett is. Kínálni tudni kellett. Lehetséges volt ugyanis „rosszul kínál-ni” az alkalom, a személy s főleg a szívélyesség éppen megfelelőnek tartott foka szempontjából. „Elsőbb megkérdezem, hogy megiszik-e egy pohár bort. Akkor ő azt mondja, hogy igen, vagy hogy nem lehet, mert most vezetek.” Korábban erre a tájékozódó kérdésre sem volt szükség a vendég megkínálásához.

A házigazdától elvárták, hogy igyon a vendégével, „ne mondják, hogy a gazda smucig, nem mer inni egy pohár bort. Valaki vendégként volt ott, azt vendégül lát-ta.” A kínálás az együtt ivás által válik társadalmi aktussá. A gazda magának töl-tött először, hogy mutassa, jó bort ad. Amikor dicsértek egy bort, mondták is ugra-tásként, hogy „ez nem vendégnek való, mert ahhoz túl jó”, ezt a gazda csak maga issza.

A pincében, illetve a Zsombón ezt helyettesítő kamrában általában csak egy po-hár volt, s ebből egymás után ittak a vendégek, ami eleve kizárta a szó szoros ér-telmében vett együtt ivást. Ha nem a kamrában ittak, kancsóval vitte ki a gazda a bort, poharat is vitt ki, „és abból ittak sorban”. Vannak olyan vidékek,⁹ ahol a bor színének, illatának méltánylása mellett a pohár meg-megemelésékor mondott kö-szöntések szinte szertartásossá tették a közös férfiivást. Zsombón ez egyszerűbben, kevésbé formálisan zajlott. Ebben a faluban a háznál ivás helyzeteiben nem volt különösebben fejlett az ivás átlényegítésének képessége. „Esetleg annyi volt, hogy Na, Isten!” Vagy: „Egészségedre!” A pincei iváshoz itt nem feltétlenül tartozott hozzá a koccintás. „Nem az a lényeg. Ott állva megisszák, és *el van intézve*.”

Ebben a faluban korábban is inkább csak ünnepi alkalmakkor fordult elő, hogy egy kicsit megemelték vagy összekoccintották a poharat. „Én legtöbbször egy haj-tókára ittam ki. Azért van, nem foglalkoztam én azzal, nem nyalogattuk. Vagy eset-leg a felét megitta, de le se tette a kezéből, megitta a másik felét is.” „Ha hosszú ideig volt, vagy olyan vendég volt, akkor közben csak kínálta az ember. Fölvettem a kancsót és öntöttem, tessék.”

Zsombón bortermelő gazdánál ma is létezik az ízlelgetve, kortyolgatva való ivási mód: „kortyolgatva sokkal másabb íze van”, – mondja egy régi nagy bortermelő, a 70-es éveiben járó gazda. Ő egyetlen emberrel, legénykori barátjával van máig olyan viszonyban, hogy rendszeresen elhívják egymást „megkóstolni” a má-sik borát. Egy igazi bortermelő gazdának ugyanis többféle bora van. Ehhez hozzá-tartozik az is, hogy két pohárból, és koccintva isznak. Ilyenkor eleve biciklivel mennek egymáshoz, egy-egy alkalommal két pohár bornál többet azonban sose isznak. „Nem szoktunk annyira belemerülni. Van, amikor elmegyek hozzá, de azt mondom, most nem kérek.”

⁹ Így volt ez pl. a Zala megyei Mihályfán is, ahol az ivást kísérő köszöntéseknek, egymás éltetésének valóságos költészete fejlődött ki. Jávor Kata gyűjtése, 1992.

2. A KÍNÁLÁS BEFEJEZŐ SZAKASZÁNAK SZOKÁSAI

Vendégmarasztás

Ahogy a háznál ivás elkezdésének, úgy *befejezésének* is megvan a rítusa. Ennek fontos része az induló félben lévő *vendég marasztalása*. „Szokták marasztalni a vendéget. Volt nekem olyan vendégem, aki tudta, hogy amikor indulni akar, még egyszer megkínálják, és elindult tízszere. Akkor mindig öntöttem, szinte már tudtam, na jól van, akkor még. Ez taktika olyannál, aki szereti a bort igazán. *Hagytam magam*. Akkor már ő is nevette, meg én is. Ő is tudta, hogy miért mondja, én is. *Hirtelen majdnem mindegy, hogy mit mond*. Na, még egyet útravalónak? *Akármit lehet mondani*.¹⁰ – Na jól van, akkor *csak egy kicsit*, azt szokták válaszolni. Vagy jól van, én már nem iszok, mert sietni kell. Állva isszák a bejárati ajtónál. Már még egyszer nem ül vissza.” „Azt egyszeriben isszák ki, és már megy, elköszön. Az már illetlenség, hogy visszajöjjön, és újra kezdjük az egészet.”

Az „utolsó pohár” szokása

A férfi társas ivás alkalmával szinte mindig jelen lévő versengő jelleg igen direkten nyilvánul meg Zsombón az úgynevezett „*útravaló vagy utolsó pohár*” szokásában, amely a marasztalást követően a vendégtől való illendő búcsúvételhez kapcsolódik. E szokás értelmében, ha a vendég már indulófélben van, akkor a házigazda még egyszer megkínálja, „gyere, igyál még egy útravalót!”

Ez az „utolsó pohár” ürügyet szolgáltat a vendég további itatására, nem ritkán szándékoltan annak lerészegítésére. „Így viccelték meg egymást.” „Régebben volt ez, amikor még jobban ráérték az emberek, hogy örült, ha berúgatta, ha elment hozzá valaki, és alig bírt hazamenni, mert berúgott. Örült a gazda, hogyha sikerült. Pedig tartotta magát, mégis sikerült berúgatni. Utána dicsekedett másoknak.” A vendéglátó gazda ezt egyfajta felülkerekedésként élte meg: „Hogy kitoljon a másikkal, tudja mondani, hogy berúgtál nálam. A gazda nem rúg be, inni iszik, de jobban vigyáz. A másikkal meg csak önti, igyál barátom, igyál! Adom szívesen. Na, még útravalónak ezt idd. Ha dülöngve megy el az illető, akkor meg mosolyog, hogy sikerült berúgatnom. Útravaló, mivel azt már kihányja az útra.” „Egyrészt lejárata, egy részből elégtétel, hogy sikerült a nyakas komát jól berúgatni. Élvezte az ember, hogy keresztelte a lépéseit, úgy ment hazafelé. Na, jól beittam. Na persze ő azon volt, hogy ha én elmentem vagy a másik elment hozzá, ő ugyanezt viszonzozza.”

Így tehát kettős volt a győzelem, mivel saját önkontrollra való képességét a másik ellenében sikerült bebizonyítania. Ahogy Driessen megfogalmazza, „a férfiak gyakran isznak versengő módon”.¹¹

A vendégségből való távozás szándékát különböző módokon lehet kifejezni, s ezekből a házigazda érzékelti tudta, ki marasztalható, vagyis itatható tovább. Van

¹⁰ A szituáció normán kívül kerülését jól jelzi a házigazda megfogalmazása, hogy „akármit lehet mondani”.

¹¹ A férfiak „often drink in a competitive way”. DRIESSEN, 1992, 77.

olyan vendég, aki, miközben kimondja, hogy mennie kell, határozottan fel is áll, és az utolsó poharat már állva issza ki, s utána rögtön távozik is. Van azonban olyan vendég is, aki „izegve-mozogva” mondja, hogy mennie kéne, az utolsó pohár felkínálásakor azonban ülve marad, s ülve issza azt meg. Ez határozatlanságát mutatja, s egyben jelzi, hogy még további utolsó poharak következhetnek nála. A házigazda ilyen esetben már nem ivott együtt „utolsó poharat” vendégével.

Az „utolsó pohár” szokásának azonban korántsem a berúgatás volt az elsődleges funkciója. Mindenekelőtt egy megtisztelő búcsú része volt, fel lehetett azonban használni megmérettetésre is, ki mennyire ura magának. Berúgatásra leginkább a középréteghez tartozó gazdák használták. A szegényebb gazdáknak ehhez ugyanis elég boruk sem volt, így „helyzetbe” se tudtak kerülni, a nagyobb gazdák presztízse pedig stabilabb volt annál, semhogy gyarapításának ilyen formájára szoruljanak. A középgazdák voltak leginkább azok, akik között a legerősebb volt a presztízszetésért való versengés, következésképpen az erre adódó alkalmak kihasználása.

Az „utolsó pohár” szokásától függetlenül is élt a „berúgatás” szokása. „Engem, akárhogy akartak, akkor se tudtak berúgatni. Nagyon vigyázni kellett. Tudta az ember, hol a határ. Ez egy olyan *büszkeség* volt. Divat volt, hogy ezzel kérkedtek, engem nem itattok le.” Ritkán, de ma is előfordul e szokás. A mai fiatalabb zsombóiak nem korábbi kulturális miliójében, hanem racionálisan közelítik meg ezt a gyakorlatot, s így csak fölösleges pazarlást látnak benne: „sokba van az, mire bepreseljük a hordóba”. Gyakran csak társadalmi veszélyét látják: „Aztán kötözködjön, veszekedjen. Éppen valami olyat mond az ember neki, hogy megsértődik, akkor hamar agresszívvá válik.” Az ivás azonban nem racionális, hanem szimbolikus szféra, s ennek figyelembevétel nélkül nem érhető meg egy adott közösségben betöltött szerepe.

Bizonyos értelemben szankciót, megleckéztetést szolgált a „berúgatás”-ra való törekvés, különösen a mértéktartásával kérkedő, és ezzel magát mások fölé helyező emberrel szemben. A túlzottan józan falubeli pusztalétével ellentmond a férfiaság ivás által is aláhúzott normájának.

3. AZ ELFOGADÁS SZOKÁSA

Nemcsak a bor kínálásának, de az *elfogadásnak* is volt illeme Zsombón. Szégyen számba megy például, de előfordul, hogy valaki az utolsó pohár kiivásához feláll, de azután újra visszaül, és újabb italt fogad el. Az ilyen ember „*felteszi a szégyen placcot*” – mondják. Szinte önkínzó őszinteséggel vallotta be egy 56 éves, egyébként jól szituált gazda, „én magammal is előfordult, hogy visszaültem”. A vendégnek egy bizonyos határig lehetett a gazdát *manipulálni*, vagyis ösztönözni a további kínálásra, mégpedig a kapott bor feldicsérésével. Ez azonban csakis az „utolsó pohár” megívása előtt volt megengedhető: „Gazduram, adjon még ebből a *jó borból*.”

Ennek túlzásba vitelét, a *potyalesést* azonban a falu elítélte. Voltak – főleg idősebb emberek meg azok, akiknek nem volt boruk –, akik „célzottan” mentek „meglátogatni az unokatestvért vagy ezt-azt, ismerőst. Majd lesz egy pohár bor vagy kettő.” De a falu viszonzásra épülő kapcsolatrendszerében az ilyen egyoldalúságra épülő gyakorlat nemigen tartható. „Az nem megy, hogy valaki állandóan a nyakára járjon az embernek, hogy hátha megkínálja valamivel. Menjen el a kocsmába, az azért van.” „Voltak emberek, akik direkt azért látogatták meg az embert, azokat kiszórtuk. Kiderült, hogy csak azért jött.”

4. A KÍNÁLÁS HELYSZÍNE

A saját borral kínálásnak a *pince* az igazi terepe. Az itt történő ivás „privátabb és intimebb... A pince nyirkos, sötét és meleg világában... a férfiak átalakulnak, és valódi férfiidentitásukhoz tudnak eljutni.” (GEFOU-MADIANOU, 1992, 13).

Zsombón ennek fő „szentélyében”, az asszonyok által nem látogatható *pincében* való férfiivás más vidékekhez képest alig volt elterjedve. Az itteni homokos talaj és a magas talajvízszint miatt itt nem sok gazda rendelkezett pincével. „Általában itt nem sok embernek volt pincéje, például nekem sincsen. Álmodozok róla, hogy legyen. De itt fenn van a talajvíz. Egyszer volt, de be kellett temetni, mert mindig feljött a talajvíz.” A kamrában tartják itt a bort. Az itteni gazdák a bort vastag ajtóval ellátott kamrában tárolták, amelynek homokos talaját a hűtés érdekében gyakran felloccsolták.

A nagyobb gazdáknak azonban, „akinek már volt 5-6 hold szőlője, annak volt pincéje is. Azok be szokták hívni a vendéget a pincébe. Általában az megszokott volt.” „Ha apámhoz vendég jött, mindig az az első, hogy lehívja a pincébe. Traktoros volt. Most, mióta nincs szőlő, mindig vesz ősszel valamennyit. Tipikusan erre megy rá, hogy ha valaki jön hozzá, régi traktoros barátok vagy egyáltalán valaki, lehívja a pincébe, és megkínálja egy pohár borral.” (2004) Pince nélkül sem tehet meg azt azonban „a szőlőtermelő ember” hogy ne kínálja meg az ismerőst.

Van olyan körülményesebb gazda, aki nem enged be senkit a bortároló kamrába se, és inkább kancsóban, az udvarra viszi ki a kínálásra szánt bormennyiséget. „Annak már nagyon közeli családtagnak kellett lennie, hogy a boroshordó köré engedjem. Úgy szeretem, hogy oda csak mink jártunk be. Ez a borféleség olyan problémás dolog, hogy az idegen ruházat szaga az ott marad a kamrának a szagában és átjárja, a bor is átveszi az ízt. Máshol se hallottam ilyet, hogy a kamrába menjenek italozni. Kivitettem azt a mennyiséget, ami kb. arra elég volt. Ha nem, akkor mentem még egyszer.”

Talán a pincének s így a pince kultuszának hiányával is összefüggésben van az, hogy bármennyire fontos e közösségben a társas ivás intézménye, annak egész etikettje, mint láttuk, ebben a faluban nem túlságosan kidolgozott.

Tapasztalható manapság egy olyan „közbülső” – nem háznál, de mégis otthon történő, az asszonyok felségterületén azonban kívül eső –, új férfi találkozásnak a terjedése, hogy a gazdák a hátsó udvar kerítésének két oldalán állva, afölött átnyúl-

va kínálják meg egymást egy pohár itallal. Ez tekinthető az asszonyi kontroll kikerülésével az „azonos nemű” (same sex; GEFOU-MADIANOU, 1992, 11) férfiivás egy új alkalmá megteremtésének is.

5. A KÍNÁLÁSRA JOGOSULTAK KÖRE

A rokon, szomszéd, barát kínálása

A *rokoni és baráti kapcsolat* korábban nem volt elképzelhető bor nélkül. Az arra járó rokont, barátot ma is behívják. „Ha valamilyen ügyben hozzá megyek, vagy ha arra járok, akkor behív. Észrevesz vagy a felesége vagy valaki a családból, és szól: Feri, gyere be, kóstoljuk meg a bort.”

A *szomszédsági kapcsolatok* szerepe, a nagyrészt tanyavilágból álló Zsombón az egymásra utaltság miatt kiemelten fontos volt. Egymás látogatása, a közös szabadidőtöltés mellett a segítő funkció miatt is nélkülözhetetlen volt. Szomszédság nélkül régen még a disznóvágás is elképzelhetetlen volt. „Sokszor még a harmadik utca is összejött ilyenkor. Olyankor elbeszélgettek, kártyáztak.”

A kínálás azonban korántsem kötelező minden látogatás esetén. „Ha átjön a szomszéd vagy egy ismerős, hogy adjak neki valamit oda, nem biztos, hogy megkínálom. Nem azért jön, hanem valamit kérni. Esetleg, amikor *visszahozza*, és beszélgetünk, akkor megkínálja az ember. De ha most azért jön, hogy valamit elkérjen, nincs megkínálva.”

A szomszédsági kapcsolat kettős funkciójánál fogva kicsit átköt a segítséssel kapcsolatos kínálási kategóriába, bár ma mindkét szerepe visszaszorulóban van.

A napszámosok és egyéb munkások kínálása

A munkásoknak megkínálása egyfajta járandóság volt. Hogy ebbe a gesztusba melyik gazda mennyi szívélyességet vitt bele, az jelentéktelennek látszó, de fontos különbségeket mutatott. Ilyen volt pl. az, hogy a gazda maga is megivott-e munkásaival együtt egy pohár bort, s ezzel megtisztelte őket. A nagyobb gazdaktól azonban, akinél naponta több napszámos is megfordult, nem várták el, hogy mindenki-vel igyon. Ők „nem is álltak le napszámos emberrel inni. Együtt nem. Megvolt azért az a kis rangkülönbség. Csak a saját vendégeivel, rokonokkal, hasonlókkal.”

Számon tartotta a falu azt is, hogy milyen mennyiségű, illetve minőségű borral kínálta meg egy gazda a napszámosait. Az ebben mutatott szűkmarkúság társadalmilag korántsem volt veszélytelen, mivel a napszámosok elhíresztelték a faluban a gazda „smucigságát”, s ezt a közvélemény elítélendőnek tartotta. Volt olyan gazda, aki a munkásembernek szánt ital *minőségén* kívánt spórolni. Ismert, ha nem is nagyon elterjedt a „seprüt” cukrozó és azt újra „befokoló”, kifejezetten a munkásember kínálására szánt bor készítésének gyakorlata. „Volt ilyen, aki kétféle bort tartott otthon. Amit egyszer leszűrt, arra a seprűre öntött még vizet, az újra beindult forrásba. Esetleg cukrot tett hozzá, azt megsűrte valahogy. Az volt a fullajtároké vagy a napszámosoké.” „Az olyat hitvány embernek néztem. Ha tökéletest nem tud adni valaki, akkor ne adjon semmilyen se.”

De lehetett spórolni a *mennyiségen* is. Akár úgy, hogy a gazda kevesebbet töltött a munkásembernek. Számon tartják azt az esetet, amikor egy gazda napszamosának töltött bort, majd azt mondta: „én is iszok veled egyet. Hoppá, azt mondja, tele is lett! – Legközelebb, gazduram, öntsön már nekem is egy olyan hoppá-sat” – mondta a napszamos. „Azért volt különbség, vigyázott arra, hogy magának többet töltsön. De a családi összejövetelnél nem így volt” – fűzik hozzá a kommentárt.

Nem tudta lemosni magáról a szégyent az a zombói gazda, akiről kiderült, hogy kétféle méretű kínáló pohara volt, s a munkásembereket kisebb pohárból kínálta. Ezt még saját gazdatársai is elítélték. Idős korára ez a korábbi nagygazda olyan társadalmi elszigeteltségbe került, hogy nem volt kit kínálnia a borával. Aból a tényből, hogy az 1980-as években öngyilkos lett, több más ok mellett nem zárható ki teljesen az sem, hogy rosszul sáfarkodott társadalmi tőkével. Mindez arra utal, hogy az ivás mozzanatához mindig kötődik valami igény a férfi egyenlőség megteremtésének legalább a látszatából, ez adja morális töltését. Egyfajta demokratikus gesztusként szolgált a napszamos ember megkínálásának a szokása, amely a társadalmi különbségeket is át kellett hogy lépje. Nem ténylegesen, de szimbolikusan.

Az utóbbi évtizedekben a munkások kínálásának ez a szimbolikus jelentése csökkenő tendenciát mutat. Egy gazda elbeszélte, hogy amikor 1978-ban falubeli házát építtette, minden reggel kivitt a munkásoknak egy demizson bort, mondván: „ez a tiétek, úgy osszátok be, ahogy akarjátok”. Szélső változata ennek a folyamatnak, amikor a munkásoknak a gazda odaadja az ital járandóságát, hogy vigyék haza, és otthon igyák meg. Itt a borral kínálás gesztusa már nincs átlényegítve, szimbolikussá téve, a személyesség mozzanatának kimaradásával pusztá járandósággá fokozódik le.

Mióta a falusi háztartások egyre több szakmunkást foglalkoztatnak, ha illik is még feltenni a kérdést, hogy „iszik-e egy pohár bort”, a tv- vagy mosógépszerelő gyakran nem is válaszol, csak a fejét rázza, és megmondja, hogy mi az ára munkájának. Ha falubeli szerelőről van szó, a pénz mellé gyakran adnak neki egy üveg bort is. A vérükben van még, hogy a tartós jóindulat megszerzésének ez elengedhetetlen eszköze. „Megér az nekem annyit, máskor is akarom hozzá vinni az autómát.”

A segítség viszonzásaként való kínálás

A gazdálkodás révén szoros egymásra utaltság volt korábban Zsombón, s ennek működése bor nélkül elképzelhetetlen volt. A bor olajozta, mintegy elevenen tartotta a kapcsolatokat, de viszonzásként, sőt *fizetőeszközként* máig is használatos. „Azért van itthon most jelenleg is italom, egy kicsi pálinka. Hivatalos főzéssel van, csak nem én főztem. A barátom főzette ki, és ő adott át nekem *ingyen, mert dolgoztam neki*. Ha vendég állítana be, legyen.” Tehát ő is kapta a pálinkát, azért, hogy hasonló helyzetben ő is tovább kínálhassa azt. A köznapi, alkalmoszerű ivás többnyire a munkával volt kapcsolatos. „Mindig van valami, ami miatt a gazdáknak beszélniük kell, aztán egy pohár bor. Sok mindenben egymásra vagyunk utalva.” Épp ezért „nagyon ritka, ahol nem szűrnek bort” – mondta egy 50 éves gazda 1980-ban. „Ha segítség jön, nem pénzért, és nem kínálok meg, akkor *smucig* vagyok.”

Ahogy az egyedül ivásnál a „zugivó”-nak való titulálás, a háznál a smucig minősítéstől való félelem a férfi viselkedést ebben a helyzetben leginkább szabályozó norma. Érvényes ez a kocsmai meghívás és a társas ivás egyéb eseteire is.

A segítség fejében való kínálás a legegyszerűbb, leginkább a lényegre törő ivásmód. „Nem szoktunk ebből nagy gondot csinálni. Gyertek be egy pohár borra. Nem szoktunk sokat variálni. Állva a kamrában egy pohárból szoktunk inni egymás után. Van ott víz, el lehet öblíteni, ha valaki akarja.” Kisebb segítségnél az ital kínálása általában elegendő viszonzásnak számít. Annak számított korábban Zsombón nagyobb segítség esetében is, ha az az ismeretségi, pláne rokoni körből származott. Ebben a körben ugyanis hagyományosan a hosszú távon működő kölcsönösség elve uralkodott, amit az ital csak megpecsételt. Egy-két évtizede azonban a kapcsolatok Zsombón is felerősödött elszemélytelenedése következtében lassan tisztázatlanná vált, hogy kitől és milyen mértékig lehet ingyen segítőmunkát elvárni. A viszonzási rendszerben egyfajta átmeneti helyzet, sőt, zavar állt elő.

Nehéz volt a hagyományosan „rejtett” viszonzási rendszerhez szokott Zsombón a tranzakciók nyílt adok-kapok jellegének fölállalása, s egy ismerőstől az elvégzett munkáért fizetség kérése, annak elfogadása. A normáknak ezt az elbizonytalanodását először egyre nagyobb italmennyiség kínálásával próbálták áthidalni. Az 1990-es évek vége felé már naponta rekesz számra hordták a sört a „szíveségből” segítő ismerősnek, rokonnak. Kezdték azonban lassan kiszámolni, hogy ez sem kerül sokkal kevesebbe, mintha munkabért fizetnének, s akkor még ott van a segítség viszonzásának kötelezettsége. Néhány éve már szívesebben dolgoztatnak idegen, fizetett szakemberrel. Ebben a döntésben szerepet játszik a viszonzás volumenének növekvő tisztázatlansága is, hiszen pl. évről-évre nagyobbak, s így egymással munkaóránál egyre nehezebben összehasonlíthatóvá lettek az újonnan épülő házak, még egy testvérségen belül is. Az itallal való kínálást így is illendőnek tartják, de már csak gesztusként.

Olyan új „kínálási” forma is van, hogy az autóval járó munkásnak 1-2 üveg sört adnak, hogy majd otthon igya meg. Korábban csak a házi készítésű italnak volt itt valódi súlya, megtisztelő ereje.

6. A KÍNÁLÁS FUNKCIÓJA

Zsombón, akárcsak más vidéken, a saját bor presztízse egyrészt önmagáért való volt, másrészt a *kínálás gesztusából fakadó társadalmi előnyök* adták: „Borral sok mindent *el lehetett intézni*.” „A bor sokat *elleplezett*.” „Nem azt az 1-2 pohár bort érte meg nekem, hanem a sokszorosát.”

A gazdák pincéje a tanyájukon volt, de amikor idősödven beköltöztek a faluba, mindig hoztak be egy üveggel, hogy legyen kéznél bor. A protekciót „borbaráti alapon” való elintézésnek hívták. Így, „borbaráti” alapon jutottak pl. egyes falubeli gazdák a földosztáskor a zombói Jeney-birtok jól karbantartott szőlőjéhez, ami azokhoz képest, akik a földosztáskor egy betelepítetlen földterületet kaptak, óriási előnynek számított. A rokon, szomszéd, barát *megtisztelése* – s egyben társadalmi

tőke gyűjtése –, a segítség viszonzása, a lekötelezés, valamint a napszámosoknak nyújtott járandóság mellett korábban a bor tehát a legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági előnyök szerzésének is az eszköze volt.

A lekötelezésen túl a lekenyerezés szerepét a bor inkább a hivatalos emberek felé töltötte be. „Az ellenőr szerette a bort, azt nem látott semmit.” Adtak bort a fináncnak is, „így kenyerezték le. A fináncok akkoriban józanul nem tudtak egy szőlőtartó gazdától elmenni.”

B) A HÁZNÁL VALÓ, ALKALOMHOZ KÖTŐDŐ KÍNÁLÁS (VENDÉGSÉG)

Az ünnep, még a családi ünnep is, a közösségi élet csúcspontja, ezért is fontos megvizsgálni az ivásnak ebben való szerepét (HERNÁDI, 1985, 30).

Míg az alkalmi kínálás a házigazda saját méltósága megerősítésére adott módot, a háznál való ünnepi alkalmak esetében családfőként, a családját képviselve, saját bora szívélyes kínálásával annak hírét öregbítette. Ehhez azonban mindenkéltől arra volt szükség, hogy legyen ezekre az alkalmakra saját bora. Az ünnep elképzelhetetlen volt ivás nélkül, mint ahogy nem volt közös öröm se ivás nélkül. Az ünnepi alkalmakra csakis a házi bor felelt meg. Az erről való gondoskodás a házigazda kötelességének számított, s növelte családfői méltóságát. Ezért „itt mindenki igyekezett, hogy legyen saját szőlője, ha csak a családi ünnepekre is.”¹² „Csak a vendégeknek, ha összejön a család. Tárolták azt a 100–200 l bort.” Elítélték az olyan gazdát, aki nem tudta beosztani a termését úgy, hogy jusson belőle családja ünnepi alkalmaira. Ilyenkor nagyobb szőlősgazdától igyekezett házi bort beszerezni, mert a bolti bor kínálása elképzelhetetlen lett volna. Az ilyesminek azonban híre ment.

A házi bor szimbolikus fontosságát az adta, hogy abba mintegy beletestesült a gazda egész évi munkája, valamint önfegyelme és szociabilitása, amellyel önmaga ellenében is, gyakran nagy áldozat árán megőrizte vendégeinek a saját borát. Hozzájárult fontosságához az is, hogy az az „ünnepi viselkedésnek”, „az együvé tartozás kinyilvánításának” (HERNÁDI, 1985, 13–14) a férfiak számára nélkülözhetetlen eszköze volt. Eszköze volt az „egyenlővé ivás”, a „jelképes, időleges egyenlőség” (HERNÁDI, 1985, 14) eszméjének is.

A háznál tartott ünnepek között a mai a napig fontos a *búcsú*, amire itt lehetőleg minden családfő jó borral készült. „Akkor a mi rokonságunk összejött, a feleségem rokonai is.” Fontos ünnep volt a *húsvét* is. Mivel sok gazda bora „a húsvétot már nem nagyon érte meg, vettünk attól, aki többet szűrt”. Az, hogy egy gazda

¹² A Duna–Tisza közén a 19–20. század fordulóján, az „ünnepekre, disznóölésekre szánt bor, fejenként és alkalmanként legalább 5 liter”. Ehhez még külön jött a lakodalomhoz szükséges bor. „Eszertint ezen a területen az 1 főre jutó borfogyasztás évente 80 liter volt.” ÉGETŐ, 2000, 11.

bora nem élte túl a nagy közös téli férfiivási alkalmakat, amilyen a névnap és disznóvágás, már bocsánatos bűnnek számított.

A korábban általánosabban elterjedt *névnap* köszöntés visszaszorulóban van, s ahol nem, ott spontán alkalmából egyre inkább meghívásos vendégséggé válik. Funkcióváltásába az is belejátszik, hogy az ilyenkor korábban adott saját bor helyett ma inkább az italválaszték gazdagsága a döntő, az alkalomhoz vacsora is tartozik. Így ez az új forma már korántsem a rokonság és a baráti kör férfitagjainak informális, közös ivási alkalma, mint korábban, inkább egy reprezentatív családi vendégség. Akiknek pedig erre nem telik, azoknál elmaradozik ez a korábban, különösen a munkátlan téli férfinévnapok esetében oly fontosnak tartott szokás.

Vendégség alkalmával, aminek a *disznótor*, a *névnap*, a *búcsú*, a *húsvét*, s korábban a *lagzi* számított, a házigazdának a barátságosság dokumentálására együtt kellett innia vendégeivel. Először a vendégeinek öntötte az úgynevezett „az első poharakat”. Oda kellett figyelnie arra is, hogy magának mindig kevesebbet töltsön. „Tudta, hogy neki észnél kell maradni, ha egy ilyen társulat volt, vagy a rokonok összejöttek, nehogy ő rúgjon be hamarabb, mint a vendég. A többinek öntött bőven. A gazda akkor volt elégedett, ha mindenki jól érezte magát, s előjött a nóta is. Valamikor disznóvágáskor is nótáztak, elmondták a falusi kesergőt.”

A *disznóvágáshoz* korábban pálinkát ittak, „amíg föl nem bontották”, de az ebédhez már bort ittak. Már vagy 10 éve böllér végzi a legtöbb háznál a vágást, így ez a korábban „közös, nagy téli ivászat” – mivel a rokonok, szomszédok sorban mentek egymás disznóölésére segíteni és mulatni is – mára inkább csak munkaalkalomná vált.

A mai családi, ünnepi együttlétekhez már nem a saját bornak ezekre az alkalmakra való megőrzése a fontos, hanem az italok minél nagyobb választéka. „Ilyenkor ügyelnek, hogy minél nagyobb választék legyen. Akkor *meg tudom kérdezni, hogy mivel kínálhatlak meg.*” „Én adtam arra, hogy a vendég maximálisan ki legyen szolgálva. Hogy *választhasson*. Nincs az, hogy issza, nem issza, nem kaphat mást, itt van a bor, ez van. Változatos legyen.”

A saját borral való, alkalomhoz kötődő kínálás korábban fontos tartozéka volt a *közös kikapcsolódásnak* is. Ennek legerjedtebb formája Zsombón a közös esti kártyázás volt, ami tulajdonképpen a szomszédolásnak egy alkalmivá emelt gyakorlata. „Annak idején a szomszédság téli időszakban összejárt egymáshoz kártyázni”,¹³ s ehhez hozzátartozott, „hogy meg tudja kínálni a vendégeit. Ez régen megtisztelés volt.” Az ivás ritmusát kártyázáskor valamilyen kitalált föltétel adta: „Filkózásnál két csapat volt, kétfelé volt osztva a társaság. No, majd akkor iszunk, ha nyertek. Én az ellenféllel voltam mint gazda. Na, addig nem isztok, míg föl nem nyerjük. Amikor fölnyertük, akkor tapsikoltak, és akkor inni kellett. A vendégek mondták, hogy most inni kell, mert fölnyertük.”

„Hol vannak azok a szép téli esték, amikor elmentünk kártyázni, és összeültek a férfiak nagytatánál” – emlékszik vissza gyermekkorára egy ma 60 éves asszony.

¹³ A közös kártyázás az 1960–70-es évek fordulóján szűnt meg.

„Beszélgettek, iszogattak, utána elkezdtek danolni, mindenkinek a nótáját éjfélig, 1 óráig. Mi gyerekek olyan ötévesek lehettünk. Tökmagot ettünk, főztek kukoricát, azért, hogy a gyerekek maradjanak, amíg az idősebbek beszélgetnek, danolgattak. Másik este megint mentek.”

III. A TÁRSAS (NYILVÁNOS) IVÁS INTÉZMÉNYEI ÉS KULTÚRÁJA

Ennek az alkalomnak egyik legfontosabb integráló szerepéről sokan írtak (PITTS-RIVERS, 1977, 10). A társas ivás jelentőségét az adja, hogy olyan eszközként szolgál, „amelynek segítségével a férfiak ki tudnak emelkedni hétköznapi önmagukból, a szolidaritás és egység érzésének megélésével” (GEFOU-MADIANOU, 1992, 11). A közös férfiivás a barátság megteremtésének és fenntartásának, valamint a férfiaság megünneplésének társadalmi kontextusaként szolgál. A barátságnak és az egyenlőségnek egy olyan időleges légkörét teremti meg, amely e szituáción kívül nem létezik. Épp ezért itt a viselkedés ritualizált, jelentéseket hordozó, „stilizált”. Az ivás nemcsak kapcsolatokat teremt, de megerősíti és kifejezi e kapcsolatok társadalmi tartalmát (DRIESSEN, 1992, 73).

A közös férfiivás egész területe át van szöve a presztízs mozzanataival, a presztízs versengve való szétosztásának természete pedig ismert (JÁVOR, 2000, 643). Ezzel az érdekeltek tisztában vannak, s e helyzetben a presztízse növelésére adódó lehetőséget mindenki a saját javára akarja kihasználni. A férfiak egymás közötti ivásának versengő jellege kiemelten fontos a férfiidentitás szempontjából, mivel az ivás helyzete egy állandó megmérettetés, ez pedig a társas férfiivás helyzeteiben kulminál.

A férfi tranzakciók nem eshettek meg ivás nélkül. Ennek volt intézményesített formája az *áldomás*, amely adásvételkor „az alkunak fő témája volt. Na jó, elengedem, amit lealkudtál, de az áldomást te fizeted! Az áldomást az fizette, aki a pénzt kapta.” A tegeződés is iváshoz van kötve: „Addig nem tegeződhetnek, amíg azt nem mondhatják, hogy igyuk meg a pertut. Úgy szokták, hogy egymásba karolnak és közben isszák meg.”

Már az eddigiekben is láttuk, hogy a *kapcsolattartás és a társas tevékenységek* igen sok területéhez szinte szervesen kapcsolódik az együtt való ivás mozzanata. Éppen szimbolikus volta miatt, a társas ivás helyzeteinek igen összetett a társadalmi funkciója egy közösségben, pontosabban annak férfitársadalmában. Az *idevonatkozó* szakirodalom hangsúlyozza, hogy a *közösségi ivás minden helyzete igen erőteljesen alakítja a férfiak társas magatartását*.

1. A közös öröm és jó érzés megélésének, a *férfiak érzelmi kiteljesedésének* kiemelt alkalma ez, mivel a közös ivási alkalmak kölcsönösségen alapuló légköre, ez a csakis itt megélhető közösségi klíma igen fontos a férfi szolidaritásnak, és a valamilyen szinten való egyenlőség érzésének az átélésére. Ebben a helyzetben Zsombón gyakran érzelmentelibbek lesznek a megszólítások, a kifejezések, amely a hétköznapi szituációk fölé emelkedés velejárója, s amelyekre a közös férfiivási alkalmak mintegy lehetőséget kínálnak: „Pistukám, Pista bátyám!” – szólítják meg

például *többletkedvességgel* a saját borát kínáló gazdát. A hosszabb, általában ünnephez kötődő közös férfiivási helyzet társadalmilag jóváhagyott alkalom bizonyos, egyébként rejtett, elfojtott érzelmek feltörésére. Ilyenkor gyakran megváltozik, érzelmileg feltöltötté válik egész magatartásuk, kipirulnak, hangosabban beszélnek, gesztikulálnak.

„Ha nótáztunk – legtöbbször lagziban, de korábban szinte minden közös férfiivás alkalmával, a megfelelő mennyiségű bor elfogyasztása után –, *összeálltunk és átöleltük egymást*.” Mindenki tudja magáról azt a mennyiséget, ami a nótázáshoz, az ő nótázni való kedvéhez szükséges. „Ha 3-4 pohárral megiszik, nótázni való kedve van az embernek.” Aki túl gyorsan ivott, hamar berúgott, és nem jutott el e közösségi alkalmak csúcspontjához, amit a közös nótázva mulatás jelentett, s amikor minden résztvevő nótája előkerült.

Természetesen a társas ivás helyzeteiben alkalom kínálkozik a negatív indulatok feltörésére is. Ennek azonban van egy társadalmilag jóváhagyott, szabályozó technikája, ez pedig a *versengés*. A közös ivás lehetőséget ad a munka és a fogyasztás területén rejtett működő versengés kiélésére – természetesen bizonyos normák betartása mellett. Ennek nyílt, direkt formáját ugyanis a közösség elítéli, s a *játékosság, ugratás* technikája az, amitől mindez kulturálisan elfogadottá válik. A nyílt egymásnak feszüléseket elítélik, az indulatokat játékosságba illik burkolni.

2. A közös férfiivás bizalmasabb légkörében a férfi összetartozást, a *férfiidentitás* révén pedig *önidentitásukat* tudják megélni, s ebben mintegy meg is erősödni. Alkalom van itt barátságos, nagyvonalú gesztusok tételére, de az ezekkel nem élés is jelzés értékű. Mindezért a közös férfiivás *önidentitásuk*, s ezáltal *társadalmi identitásuk* kialakulásának egyik legfontosabb eszköze, „beleágyazódik az azt (bort) termelő emberek *személyes és társadalmi identitásába*”. (GEFOU-MADIANOU, 1992, 22).

3. A *férfiasnak* tartott magatartás is ebben a klímában alakul, teljesedik ki. Az önérvényesítés adta helyzetek révén a közös, „same sex” férfiivási alkalmak ugyanis fontos arénát szolgáltatnak a *férfiaság megéléséhez*: „drinking and masculinity” – fogalmazza meg a helyzetet a szakirodalom (BIERÉN, 1992, 166). Az önérvényesítés képessége elképzelhetetlen volt önbizalmon alapuló önbecsülés nélkül, enélkül pedig egy férfi, társadalmi értelemben, kudarcra van ítélve. Az önbecsülést azonban táplálni kellett. Ennek egyik nélkülözhetetlen alkalma a férfiak azonos nemű együtt ivása, amely értelmezhető egy kedvező helyzet társadalmi értelemben vett „kihasználásának” (JÁVOR, 2000, 627). Az itt zajló *versengésben*, az ital bírása mellett, a verbális szint, az ugratás, és annak viszonzni tudása ugyanolyan fontos. A nyílt, szabadjára engedett versengés azonban irigységet és haragot kelt, ezért társadalmilag veszélyes (JÁVOR, 2000, 636).

A közös férfiivás – a versengés mellett – eszköze egymás megtisztelésének is. Mintha a társadalmi aktusok során ez a gyakorlat tartotta volna fenn az egyensúlyt, a versengés, illetve szolidaritás állandóan jelenlévő kettős irányultsága közepette. Ez adta kiemelt fontosságát.

Zsombón az *ital bírása* különösen korábban az erő képzetével kapcsolódott össze, ami e faluban a férfiaság egyik fontos összetevője volt, szemben a „nem

ivással”. Ez, a fizikai szívósság mellett – amelyet szintén értékelték – elsősorban belső erőt, önfegyelmet és az önismeretre való képességet jelent. A férfi magatartás egyik legfontosabb normája ebben a faluban minden dologban méltóságot, visszafogott erőt kíván meg. Egy férfiembernek illet ismernie a saját képességei határát, s a férfi társaságban való ivási alkalmak jelentőségét az ennek bemutatására való lehetőség is adja. „Ha én benne voltam, *én voltam az utolsó vendég*. Még a zenészek is sokszor megjegyzték. Nekem még kellett húzni a végén ezt-azt, *én bírtam tartani végig*.” Tehát az önkontroll mellett az ivás minél hosszabb ideig való bírását is férfias erénynek tartották.

A *mulatni tudás* is férfias erénynek számított Zsombón, többen dicsekszenek is ezzel. „Én tudtam mulatni, az biztos, Ha van kedvem, akkor biztos. Van 1-2 nótám, több is. Szoktam nótafa is lenni a társaságban. Jönnek sorban a nóták. Mindig attól függ, hogy milyen a hangulat, kik vannak” – mondta 2002-ben egy 50 éves gazdálkodó. „Én bírtam végig, kipróbáltam magam. Énnálam többet senki nem bír inni Zsombón.”

4. A társas ivás alkalmainak fontos, talán legfontosabb funkciója az osztozás révén az *egyenlőség*, a *szolidaritás* érzésének megélése, a *barátságosság* kimutatása. Ebben a szituációban bizonyos fokig túllépnek a mindennapi élet zárt és korlátozó voltán, mintegy „kereszteznek a társadalmi-gazdasági határokat” (GEFOU-MADIANOU, 1992, 12). A közös ivás ezáltal az egység érzetét, a férfiidentitást növeli. Éppen ezért Zsombón az absztinencia korántsem számított pozitív férfierőnek, inkább antiszociális voltát érzékelték, gögösnek, illetve smucignak ítélték azt, aki kivonta magát az *összetartozás* érzésének kifejezésére lehetőséget adó közös férfiivási helyzetekből. A közös férfiivás tehát ebben a faluban is a kapcsolatok fenntartásának és újratermelésének fontos technikája (JÁVOR, 2000, 636).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közös férfiivási alkalmak az egyenlőség, lekötelezés, megtisztelés, az egymásra utaltság, és a szolidaritás kifejezése mellett – dialektikus módon – a társadalmi távolságtartás kifejezésének is fontos, kiemelt alkalmak. Ahogy Bjerén megfogalmazza: „drinking to social difference” (BJERÉN, 1992, 170). Mindezen konnotációi miatt oly érzékeny területe a közös ivás a társadalmi viselkedésnek.

Talán a társadalmi kapcsolatok lecupaszodásának is jele, hogy a régi közös férfiivás sokféle összetevője, amilyen pl. a pozitív érzelmek nyílt kifejezése vagy egymás megtréfálása, akár megleckéztetése, lassan elmaradt. Lehetséges, hogy a kapcsolatok ma érzékenyebb, sérülékenyebb természete zár ki sok, korábban természetesnek tartott megnyilvánulást.

A) A LAGZI

A férfiak társas ivásának legfontosabb alkalmak ma Zsombón a *lagzi*. Mára szinte csak ez az egyetlen alkalom maradt meg az általuk férfiasnak és ezért fontosnak tartott olyan erények kiélésére, mint az ital bírása vagy a mulatni tudás képessége. A lagziban helye és alkalmak van a férfiaknak a női vendégektől elkülönült, tehát

egymás közötti, s ezért felszabadultabb mulatására. Főleg a lagzi utolsó szakaszára jellemző ez, amikor a férfi vendégek a zenekar köré gyülekeznek, és ott összeállva s egymást átölelve nótáznak, táncolnak, s egymással versengve rendelik meg saját nótáikat. Korábban ez a közös férfi igény a lagziban a nemzedéki határokat is átvágta – fiatal és öreg egyaránt beállt az együtt mulató férfiak csoportjába.

Az 1990-es évekre a fiatalabb férfiak jobbra kimaradtak a mulatásnak ebből a mozzanatából. Az idősebb férfiak többsége számára viszont máig ez a lagzi legfontosabb része. „Azért mentem a lagziba, hogy jól érezzem magam, nem pedig azért, hogy összefogjam magam, és nézelődjek. Az volt, hogy majd lesz egy kis nótázás, hogy egy kicsit majd *ordítunk*.” (JÁVOR, 2005, 312). Nagy csalódást okozott, ha ez valami miatt elmaradt, például azért, mert nem alakult ki a megfelelő hangulat a zenekar vagy az ital minősége miatt. „Van, ahol nincs is nótázás! Vagy a vendégsereg nem olyan, vagy a zenekar nem ad rá lehetőséget, mert ők nem szeretik az ilyen dolgokat” (JÁVOR, 2005, 312) – mondta egy 30 éves zsombói fiatalasszony 2001-ben, ami arra utal, hogy a „jó lagzi” normájához korábban az egész közösség szemében hozzátartozott a vége felé kialakult nótázás.

A gazda felelőssége is volt, hogy összejött-e egy jó mulatás a lagziban, vagy más vendégségkor. Igen sok múlott ugyanis a bor minőségén. „Arra ügyeltek mindig a gazdák, hogy egy lakodalomban jó bor legyen. Egy *borban benne van a nóta*. A jó bortól nem alszik el az ember. Ami nem pancsolt, nem vegyszerezett, az földobja az embert. A nóta is benne van, a jókedv is, ki lehet birni reggelig. Nincs az, hogy már bóbiskolnak az emberek.” Ha nem elég jó minőségű a bor, akkor többet isznak belőle, és hamarabb részegek lesznek, ami sokuk szerint ilyenkor – a helyzet rendkívülisége okán – egyébként megengedett, de a közös mulatásnak akadálya. Zavaró körülmény az is, ha keverve isznak, amire most a mind nagyobb italválaszték miatt egyre nagyobb a csábítás. A jó, megbízható minőségi házi bor esetében ismerték a mértéket: „Nótázni való kedve van az embernek, ha 3-4 pohárral megiszik. A jó borból nekem 1 liter elég.”

A lagzi mulatással járó érzelmi felszabadulásához a *tánc* is hozzátartozott, ami az egész közösségre vonatkozott. Az idős házaspárok éppúgy táncoltak, mint a fiatalok. „Táncolni kell, mozogni, nem ücsörögni az asztalnál.”

A zsombói lagzi funkciójának átalakulása – az, hogy a hagyományos mulatást, az ide is betörő szórakoztatóipar térnyerése következtében egyre inkább a szórakozás igénye, sőt, a direkt szórakoztatás váltja fel – a jelenleg legfontosabb közös férfi mulatást minősíti hovatovább szalonképtelenné.

A közös mulatásnak teret adó korábbi alkalmak elmaradása miatt felértékelődött lagziban a mulatásnak két új technikai akadálya is van. Az egyik, hogy az ebben az igen kiterjedt, tanyás faluban jószerivel csak autóval lehet a lagzi színhelyére eljutni, s sok családban a közös alkalmakkor a férfi a sofőr. A másik probléma az, hogy nagyon megritkultak a lagzik a gyerekszám csökkenése és a drasztikusan visszaesett házassági kedv miatt. Van, hogy évek is eltelnek anélkül, hogy a rokonságban lagzi lenne. A fent idézett házaspár például saját fiuk előző évi lagzijától eltekintve 10 éve volt legutoljára lagziban.

B) A KOCSMA

A kocsmá, különösen a mediterrán területeken, „the focal institution of public life”. (DRIESSEN, 1992, 73). Zsombón a kocsmának nem volt meg ez a kiemelt közösségi funkciója, még a környező, hagyományosabban gazdálkodó falvakhoz képest sem, ahol „mindig tele van a kocsmá”, s ahol ezért e helyszín, sok helyen még ma is, fontos információs központnak számít.

„Például venni akartam valamit, elmentem vidékre. Első utam a kocsmá. Ha első út volt, akkor ez volt a legbiztosabb irányítóhely. Ott mindig mondták, hol van eladó ez vagy az. Mindig útbaigazították az embert. Kér az ember saját magának egy fröccsöt vagy egy korsó söröt. Közben hangosan megkérdeztem, hogy emberek, nem tudnak ezt vagy azt eladót. Mindjárt volt jelentkező, hogy én tudok valamit. Mondta valaki, hogy van itten, és el is vezetlek oda egy fröccsért vagy egy sörért. Ott voltak az első hírek, ott bonyolódott az adásvételek.”

Kitetszik e kis beszámolóból, hogy a férfiügyletek bonyolításához mennyire hozzátartozott az ital, pohárral a kézben illett információt kérni egy idegen falu kocsmájában. Ezzel a gesztussal magát valaki a kvázi összetartozás helyzetébe tudta hozni. A jóindulat megszerzése mellett, láttuk, csereeszközként is működött az ital.

Zsombón a kocsmá sohasem vált a közös férfi együttléteknél az egész közösség által elfogadott s ezért fontos terepévé. „Aki jól dolgozó ember volt, nem járt kocsmába.” A nagyobb gazdák eleve „a világért be nem mentek volna, lenézték volna. A tekintélyre nagyon vigyáztak.” „A gazdák Zsombón elsősorban nem a kocsmában, hanem egymásnál találkoztak.”¹⁴ Ma is van olyan gazda a faluban, aki a kocsmát olyan helynek tartja, ahová komoly szőlősgazda nem jár. „Én még ott-honról soha, egyetlen egyszer sem mentem el azért, hogy a kocsmában igyak valamit. Én ha hívok valakit, inkább ide hívom.” Ma azonban ez a helyzet már szinte kikerülhetetlen. „Úgy nagyon ritkán, hogy dolgozunk valahol és valaki esetleg meghív, hogy menjünk be a kocsmába. Évente egyszer. Legtöbbször rádöbbenek, hogy ez nincs olyan, mint az enyém.”

Mára még a jobb gazdák esetében is oldódott valamelyest a kocsmá elkerülésének korábbi merevsége, mert az egymás közötti tranzakciók, viszonzási rendszerek a korábbinál bonyolultabbak lettek. Ha valaki például egy munka viszonzásaként, saját bora nem lévén, a kocsmába hív meg egy szőlősgazdát, annak visszautasítása lenézésnek számítana. A többség túlzásnak tartja a kocsmától való teljes elzárkózást, s meg is fogalmazzák, hogy „nem az ital miatt, hanem a barátokért” mennek el időről időre a kocsmába. Abban is egyetértés van, hogy „muszáj inni, ha már ott van”, hiába, hogy csak a barátságért megy. Még akkor is, ha felesége nem állja meg dohogás nélkül: „Iszod azt a drága, hitvány vacakot, amikor itthon is van.”

¹⁴ Ez a gyakorlat általánosnak mondható, s hagyományai vannak. A „Dunántúl nagyobbik részén, de a Duna–Tisza közén is... még a két világháború között is szegénynek számított, ha egy szőlősgazda a kocsmába ment bort inni.” ÉGETŐ, 2000, 11.

A kocsmái ivásnak is megvan az etikettje. Korábban komótosabb volt, jobban ráértek. Ha egymást meghívták, ahhoz hozzátartozott a leülés, az idő hangsúlyozott rászánása is. „Először az egyik kért, aztán a másik visszakérte. Volt, amikor megint kértek, és megint visszakértek. Aztán már azt sem tudták, hogy miről beszélnek, olyan is volt.” Kilépni e körből akkor lehetett, „amikor egyformán álltak, bármikor”. Itt az „egal” volt a mérce. „Van mikor az első körnél, van mikor a negyediknél” hagyták abba. „Ha siet az ember, akkor egy kör és kész, már megy tovább a dolgára. Ha nem siet, akkor jobban leragad, 3 kör, 4 kör. Öt kör, az ritka volt. Öt kör már sok. Annak már idő is kellett.” Tehát az idő a hagyományos kocsmái férfiivásnál is, bár nagyobb ráengedéssel, szempont volt.

A zsombói kocsmái italmeghívás normája nem kívánta meg az azonnali visszahívást, mint például a palóc Varsányban (JÁVOR, 1978, 347), ahol sértődés nélkül igen nehéz volt józanon kikerülni egy kocsmái rundívásból. Zsombón nem volt erős elvárás a meghívás azonnali viszonzása. A férfipresztízszen esett csorba nélkül lehetett mondani, hogy „legközelebb majd én hívlak meg téged”. Ebben a Zsombóra jellemző, hosszabb távon működő, s nem annyira kielezett helyzetet produkáló kocsmái ivászatban talán szerepe van annak, hogy itt a saját bor adta méltóság, láttuk, már 1945 előtt sem csak a nagyobb gazdák privilégiuma volt. Így nem volt olyan erős a társadalmi felhangja a közös férfiivás egész területének, amit azután a kocsmában próbáltak meg legalább szimbolikusan mintegy kiegyenlíteni.¹⁵

Az újabb kocsmái ivásformák az időfaktor megváltozásával nem várják el a sietés leplezését, de ennek is van egy -tól-ig határa. A magányos és túlzottan gyors, nem „szocializált” kocsmái ivást ma is elítélik. Korábban elképzelhetetlen volt az a terjedő új forma, hogy valaki, főleg fiatalabb férfi, egyedül hajtson fel a pultnál egy pohár italt. Ennek a gyakorlatnak a kialakulása a kocsmától pár lépésnyire lévő buszmegálló közelségével is összefüggésben lehet. A többség ma sem helyesli az ivásnak ezt a minden társadalmi-kulturális átlényegítés nélküli, túlzottan a lényegre törő, gyors „elintézési formáját”. „Vannak olyan emberek, akik bejönnek, kérnek 3 dl bort. Az elég becsületes pohár borból. Kiteszik elé. Míg a pénzt számolja, odanyúl, lehajtja. Mire odaadja pénzt, és visszaadnak belőle, már el is köszönt. Ilyen emberek is vannak, akik így isznak, sitty-sutty, behajítja. Ha én iszok valamit, akkor azt élvezem, elkortyolgom. Ehhez társaság kell.” „Én nem tartom helyesnek. Ehhez társaság kell, csak az ökör iszik magában, azt szokták mondani.”

A kocsmának a falu életében betöltött szerepe korántsem volt változatlan. A kocsmahasználat intenzitása bizonyos mértékig a munkaidő periodikusságát is tükrözte. „Ha nincs dologidő”, akkor Zsombón is többen vannak a kocsmában. Ez a megállapítás főleg a múltra érvényes, amikor a gazdák a telet pihenéssel töltötték. „Most nagyobb a lekötöttség. A régiek télen nem dolgoztak.”

¹⁵ Varsányban a földosztás után igen erős vágy ösztönözte az egykori szegényebb rétegeket, hogy szőlőbirtokot vegyenek, s nekik is legyen saját boruk. Jávor Kata gyűjtése, 1973.

A kocsmahasználatban a téesz 1961-ben való megszervezése hozott komolyabb változást, mivel ekkor, bár korlátozott mértékben, a kocsmá a férfiidentitás és összetartozás erősítésének elfogadott területe lett. A téeszben együtt dolgozók számára egyfajta munka-szabadidő közötti átmeneti ritusként is szokásba jött, hogy hazafelé menet meghívták egymást egy sörre. „Egy csoportban jöttünk haza. Bementünk, megittuk azt az 1-2 korsó sört. Vagy megkérdezte, hogy milyet kérsz, a másik este a másik mondta, hogy gyere.” „A munkatársi kapcsolat a fiatalabb téesztagok között volt erősebb, de kimerült 1-2 pohár sörben. Manapság a szegedi munkahelyekről autóbusszal csoportosan hazajövők folytatják ezt a hagyományt, de ma már korántsem olyan általánosan elterjedt szokás ez. „Most nagyobb a lekötöttség.” „Ezt állva illett meginni. Aki ilyenkor leült, az már általában részegségig ivott.”

Új, „azonos nemű” férfiivási alkalom lett tehát, hogy a munkából közösen hazatérők, baráti gesztusként, meghívták egymást egy-két korsó sörre, aminek saját etikettje is kialakult, állva kellett meginni. A zombói kocsmában az ülve ivás szokását ugyanis lényegében az alkoholisták sajátították ki. A sör egyébként, különösen nyáron, kicsit kocsmába szoktató, „demokratikus” ital volt, mivel azt mindenki egyformán pénzért vette, s nem volt a társadalmi helyzetre utaló felhangja. Meg is tépázta a saját bor nimbuszát.

Lazulást hozott Zsombón kocsmahasználat terén a *progresszív adó 1975-ben* való bevezetése. Sokan úgy értékelték, hogy ezzel a teljesítmény utáni adózással éppen a szorgalmas gazdákat büntetik meg. Mivel pl. a gyümölcsfák száma után kellett adót fizetni, száz számra vágták ki a fákat. „Aki eddig nem járt kocsmába, most az is elmegy.” „Korábban nem számított a munka, amíg el nem vették a kedvem.” Nem sokáig tartott azonban ez az állapot. Aki végképp csalódott a mezőgazdasági politikában, az elment az iparba dolgozni. Csak néhányan váltak ebben az időszakban alkoholistává, s hagytak fel korábbi mezőgazdasági tevékenységükkel.

A kocsmáhasználatát a *réteggülönbségek* erősen meghatározták. A nagyobb gazdák elzárkózó, a többség tartózkodó magatartása mellett a napszámosemberek közül jobban akadt olyan, aki, ha pénze volt, „akkor elszórta, nagy borraivalót hagyott. Máskor meg kölcsönkért.”

Az ivás egyes helyszíneit és alkalmait szemügyre véve azt látjuk, hogy bizonyos fokig más szabályok érvényesülnek a háznál, a pincében vagy a kocsmában való ivásnál, illetve az egyéni vagy közös ünnepi alkalmakkor való ivás eseteiben. A némileg változó forma mögött a versengés, illetve szolidaritás kettőssége közötti egyensúly keresése az, ami azonos, és egyben a lényeg. Az ünnepi alkalmakkor pedig az egész gyakorlathoz több reprezentáció társul.

IV. A NEMZEDÉKEK ÉS AZ IVÁS KAPCSOLATA

A *nemzedékek*, konkrétan az apa–fiú közös ivása, nagy változáson ment át. Ez a változás talán a sör divatjának az 1990-es évektől való általánossá válásával is összefüggésben van. Az apák nem hajlandók sört venni fiaiknak a vasárnapi ebéd-

hez, ők továbbra is a borról való gondoskodást érzik feladatuknak. A fiatal maga veszi meg magának a sört, ha inni akar – esetenként az anya szerzi be –, s így a vasárnapi családi ebéd alkalmával „párhuzamos”: bor–sör ivás zajlik.

Az apák egyre kevésbé tevőleges szereplői iskolát kijárt fiuk első italra való meghívásával a „rites de passages”-nak. Mára többnyire elmarad az apának a felserdült fiát a felnőtt férfi jogokba e téren átemelő rituális gesztusa. Nem ő az, aki bevezeti fiát az ivás kultúrájába, így annak korábban általános normáit, a nagyvonalúság és takarékoság közötti bonyolult lavírozás taktikáit, a beépített fékek működtetési technikáit sem tudja átadni. Mára a nemzedéktársak vették át az apa korábbi szerepét, s vezetik be a fiatalembert az ivás közösségi gyakorlatába. Az italdivat változása mellett, aminek megfelelően a fiatalok mást isznak, mint apáik, szerepet játszik e kulturális átrendeződésben a készpénz újfajta szerepe Zsombón. A mai faluban a fiatalok már nem szorulnak rá a régebben az apjuktól kapott zsebpénzre, mivel van saját, a falun kívülről származó jövedelmük. Így társaik hatására maguk döntenek el, hogy mikor kezdenek inni, akár csak azt, hogy mit isznak. Nemcsak saját jövedelmük van a barátaikkal való ivási alkalmak eseteire, de saját, az utóbbi években létrejött találkozóhelyeik is, kisebb falubeli bárók, ahová apáik nemzedéke nem bejáratos.

Az is figyelemre méltó, hogy az apák s fiaik közös ivásának elmaradásával párhuzamosan többnyire az anyák hatáskörébe csúszik át ennek a területnek fiaik életében való kontrollálása, a határok felállításának feladata. Ők viszont nemi szerepüknek, érdekszféráik különbözőségének megfelelően, az ivás ambivalens természetéből szinte kizárólag annak negatív, veszélyes voltát hangsúlyozzák, s szinte csak óvó-korlátozó tanácsokat adnak. Leggyakrabban arra kérik fiaikat, hogy ne keveredjenek rossz társaságba. Ugyanakkor a fiatalember nem kap mintát az ivás férfiidentitást kiteljesítő, fontos egyéni és közösségi funkciójának tudatosításához. Használható tanácsokkal sem látják el felserdült fiúgyermeküket e gyakorlat megannyi közösségi és egyéni buktatója, a kikerülési technikák tekintetében, amit a fiatalember nemzedéktársaitól, az együtt ivás logikája szerint nem kaphat meg. Mindezt a paraszti nevelés szokásos módszere szerint inkább a gyakorlat, az együtt csinálás révén, és nem verbalizált tanácsok formájában kapta a fiatal az egykori faluban. Erre így viszont ma nincs lehetőség.

V. A NEMEK ÉS AZ IVÁS KAPCSOLATA

És itt eljutottunk az ivás és a *nemi szerep* összefüggéséhez. Az a gazdasági-társadalmi feltételrendszer, amely Zsombón a nemek közötti hatalmi megosztást meghatározta, sokat módosult az elmúlt évtizedekben. Ennek egyik fontos tényezője Zsombón a szakszövetkezeti gazdálkodási forma volt, amely tulajdonképpen a családi gazdálkodás folytatását tette lehetővé a téesz keretei között is. Motorja volt ennek a változásnak az intenzív gyümölcs-zöldség gazdálkodásra való mind fokozottabb mértékű áttérés is, amelyben a nők a férfiakkal szinte azonos munkát vállaltak.

Ebben a faluban, a szomszédos feketeföldi, „szabályos” tésszel rendelkező falvakkal ellentétben, ahol az asszonyok dolga a háztartás mellett leginkább a kapálás volt, az asszonyok munkája az itteni termelés nagy kézimunkaigénye miatt felértékelődött, s jobban igénybe is volt véve. Ők kora reggel férjükkal együtt mentek ki a földre dolgozni. Ennek megfelelően itt kevésbé volt hierarchikus, aszimmetrikus a nemek közötti viszony. Mindez nagyobb beleszólást, kontrollt jelentett az asszonyok számára, amelyet a monokultúrára való mind fokozottabb áttérés csak erősített.

A két nem e faluban korábban együttműködve, de elkülönülve dolgozott. A nőknek a gazdálkodásban való mai intenzívebb részvétele kihat a két nem közötti hatalmi és érdekszférákra is. Ma is vannak hagyományosabban gazdálkodó családok, különösebben az idősebb korosztályokban, de Zsombón ma már a középkorú feleségek is tudnak pl. teherautót vezetni, s ha a szükség úgy hozza, még traktort is. Mindez az ivás nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy az asszonyok korábbi informális hatalma mellett, a férjükkal közösen végzett munka révén megnövekedett önbizalmuk, és tényleges hatalmuk révén nagyobb lett a beleszólásuk férjük szabadidőeltöltésének módjába is.

A homogén férfiivás alkalmi ugyanakkor erősen leszűkültek, elsősorban természetesen nem a férfi–nő hatalmi viszonyának átrendeződése okán, hanem a fogyasztás mentális reprezentációjának, s ezzel párhuzamosan az ünnepről alkotott ideák átalakulásának következtében. A Zsombón megfigyelhető folyamat csak karakteresebb megjelenítődése az országosan is mutatkozó tendenciáknak. A spontán szerveződő, a szolidaritás, az egyenlőség, a férfiasság és egyben az önérvényesítés megélésére, erősítésére szolgáló ivási alkalmak helyét országos tendencia szerint egyre inkább a reprezentatív családi ünnepek, az itt való ivás vette át. Ezek a részben új, illetve megváltozott tartalmú ünnepek azonban nem helyettesítik a korábbi férfiidentitást erősítő alkalmakat, mivel a férfi presztízsének kiteljesedését éppen ezek az elmaradozó, korábban az azonos nemű, nyilvános férfiivásnak teret adó alkalmak szolgálták. A két nem közötti erkölcsi szereposztásnak megfelelően a közvélemény a férfiaktól valósággal elvárta azokat – a család hírnevére is kiható – nagyvonalú gesztusokat, amelyekre a legjobb alkalmat a közös ivás szolgáltatta. Az asszonyoktól pedig minden helyzetben a családban gondolkodó takarékoságot várták el.

Az asszonyok élete mintegy bele van testesülve a rokoni kapcsolatokba. A férfiak egymás közötti ivásaik alkalmával éppen ettől a „kin-structured domestic community”-től kívánják függetleníteni magukat. Ilyen alkalmakkor igazi természetüket fejezhetik ki, s ez az önkifejezés különbözik attól, ami a rokoni körben megélhető. Közös ivásaik alkalmával a férfiak az ivással együtt járó reciprocitás kapcsán találják meg igazi önkifejezésüket, szemben a rokonság nők által uralt világával (IOSSIFIDES, 1992, 91, 93, 96). Egyes kutatók szerint a nőket kizáró ivási rítusok a férfiaknak a nők fölötti sebezhető dominanciáját erősítik (DRIESSEN, 1983, 131).

A nők kontrolláló szerepe akkor is működik, s ma ez is felerősödött, ha fizikailag nincsenek is jelen: „Várt itthon a feleségem, nem lehetett tovább maradni.”

„A feleségem az eszembe volt egy darabig, aztán már azt is elfelejtettem.” Mindez az ivás szerepének megváltozásán keresztül is, a zsombói családok kiegyensúlyozódó hatalmi viszonyaival összefüggésben, a férfiidentitás, önbizalom és önérvényesítő képesség gyengülését jelenti. Ezt ma a férfiaknak más területeken kell megszerezniük, a munka mellett a családi életben való aktívabb részvétellel, s újfajta, férfiasnak tartott szabadidős tevékenységekkel a horgászattól a vadászatig.

A férfiak ma Zsombón nem tudnak igazán felszabadultan inni feleségük társaságában, sőt még e témáról őszintén, józúen beszélni sem. Interjúkészítés közben is tapasztaltam, hogy feleségük jelenlétében sokkal visszafogottabban beszélnek e tárgyról, s a feleségek még így is állandóan beleszólnak – éspedig férjük rovására. A helyzet megvilágítására példaként idézek egy 59 éves férfi és felesége közötti párbeszédet az ivás témájáról, 2004-ből.

Férj: Tavaly a fiatalabbik fiunk megnősült. Ott a gazdának nem illik sokat inni.

Feleség: Nem, *hála Istennek nem ivott*. Ha akar, ő nem iszik, *de kevés az akarata*. Vagy ha rosszul érzi magát, akkor nem iszik. *Akkor nincs semmi gond vele.*”

Férj: „Miért ne igyak? Mikor a számban van jóformán, ahol volt a lakodalom. Onnan négykézláb is haza bírok jönni.”

Feleség: „Olyankor az akarata csökken neki és megissza.”

Férj: „A jókedvet segíteni kell valamivel.”

Feleség: „Kevés megárt neki.”

Férj: „*Azért mentem a lakodalomba, hogy jól érezzem magam*, nem pedig azért, hogy összefogjam magam és nézelődjek.”

Feleség: „*És neki ehhez inni kell.*”

Férj: „Bort ittam a lakodalomban. Borból egy liter nekem elég. Ha jó bor, akkor.”

Feleség: „*De az is megárt.*”

Férj: „*Hazajöttem én normálisan, még csak nem is dülöngéltem*. De neki (feleségének) hamarabb kellett hazajönni.”

Feleség: „Nem kellett, csak *én mondtam, hogy gyerünk hazafelé.*”

Férj: „Szólt, hogy gyerünk haza, én meg mondtam, hogy maradjunk még. Ő megunta és eljött, én meg *utána ballagtam haza*, kb. 10–15 perccel.”

Feleség: „Nótázni akart még, kedve volt énekelni. Addig csak táncoltunk. De aztán nem volt olyan nótázás.”

Férj: „De utána volt, csak egész reggel felé.”

Feleség: „Neki még kedve lett volna dalolgatni.”

Férj: „Ha nótáznak, *összeállnak, átölelik egymást.*”

Azért idéztük részletesen ennek az 59 éves férfinak és 58 éves feleségének egy lagzit követő párbeszédét, mert az ivással kapcsolatos mulatás férfi, illetve női olvasatáról és annak változásáról ad szemléletes képet. Vagyis arról, hogy mit jelent egy férfiember számára a lagziban való közös mulatás, de arról is, hogy a mai asszonyok ezt már milyen kevésbé értik, s férjük mulatni akarásának rosszallásával kedvüket szegik, és szégyenérzetet keltenek bennük, ami a férfiivásnak amúgy is sebezhető, érzékeny pontja. Egyfajta kulturális melléhallás állapotába került a két nem az utóbbi évtized Zsombójában.

VI. AZ IVÁS MENNYISÉGÉNEK MEGÍTÉLÉSE

„Nem nagy poharak voltak akkor, decis pohár. Most 2 decis a pohár.” Nem egyértelmű a hozzáállás az ivás megítélése tekintetében, bár a józanságot, a mértéktartást mindig is értékelték Zsombón, s az előrejutást összefüggésbe hozták a józan, dolgozó élettel. „Komoly gyerek, nem iszik, iparkodós”. Gyakoriak azonban az ivás felmentésének hangjai is – férfi oldalról: „Ittam, ittam, de nem részszélig”; „Megérdemli, megdolgozza ő azt a kis italt.”

A részszegség meghatározása nem nyugszik közmegegyezésen, mégis legtöbbször a munkavégzésben jelentkező akadályt tekintik részszegségnek. „Aki sokat iszik, az már eleve nem tud teljesíteni, a munkája már nem olyan.” A megítélés az alkalomtól és a helyszíntől is függ. „Volt olyan, aki délután 3 órakor jött ki dülöngélve a kocsmából.” De elítélték a vendégei előtt a mértéket túllépő gazdát is. Egy igazi férfinek ebben a faluban korábban tudnia kellett sokat inni, anélkül, hogy berúgott volna. A lerészegedésben a többség az önkontroll elvesztését ítéli el, az ilyen ember „elveszti az arcát” (DRIESSEN, 1992, 74), ezért szégyenletes. A közös férfiivás alkalmait Zsombón korábban jobban átszövő ugratás egy férfi önkontrolljának, méltóságának a próbára tevését is jelentette.

Bizonyos alkalmakkor azonban megengedett a részszegség. Ilyen például a lagzi, ahol fontos, hogy kialakuljon a jókedv. Másként ítélik meg a magányos ivó részszegségét, mint az itteni „spirituális részszegségét”. (GEFOU-MADIANOU, 1992, 14). Bár a norma a lagziban többet megenged, bizonyos önkontrollt itt is elvár. „Én még nem ittam magam az asztal alá. Olyan már volt, hogy mondtam az asszonynak, gyérünk haza. Eljöttünk és itthon már alig-alig bírtam lefeküdni. *Megéreztem. Arra vigyáztam, hogy mások ne lássák, hogy én négyes fogatban megyek. Megéreztem, és akkor eljöttem. Egyszer-kétszer volt.*” Vannak, akik a lagzi után a tántorogva való hazamenést még nem tartják elítélendőnek, csak azt, ha el is esik az illető: „kel, fekszik, kel, fekszik”.

A lagziban való józanság megtartása ma azért nehezebb, mivel a bor mellett ma ki-ki próbálja az újdonságokat is, mint például az utóbbi években divatba jött Jägermeistert. „Magam sem tudom, valamilyen kávészíne volt neki. Finom volt, az volt a baj, azt hiszem, három kis pohárral ittam. Kicsit kevertem, közben ittam bort is.”

VII. ITALFÉLÉK

Sör

Körülbelül 1973-tól van nagyobb divatja itt a sörnek. Emlékezetes dátum a sörzsombói diadalútjában az 1978-as év, amikor egy feltörekvő család egyetlen, 18 éves lányának szokatlan volumenű lagzijában a 300 vendégnek 1000 üveg sör állt a rendelkezésére a bor és a nőknek szánt üdítők mellett. Ez az alkalom a zsombói lagzik fogyasztástörténetében új fejezetet nyitott, mivel a sört az ünnepi alkalom „szalonképes” italává avanszálta, megtörve ezzel a bor egyeduralmát és ezáltal presztízst is.

Erősen visszaesett a kocsmai borfogyasztás is. 1979-ben például a kocsmában volt olyan nap, hogy 5 liter bort sem adott el a vendéglős, sört persze igen. A fiatalabb nemzedékek kocsmái, alkalmi sörmeghívással helyettesítik apáiknak a másikat saját borral megtisztelő szokását. A sör lassan, de biztosan tért hódít, a bor napi használata visszaszorul. Tartja azonban magát néhány terület. Így például az idősebb gazdáknál ez marad a barátság és a kapcsolatok olajozásának eszköze. S az ünnepi, családi alkalmakon ott kell lennie a bornak az egyre szélesedő választékban is.

A sörfajták is a fogyasztási divat tárgyai. Zsombón, akárcsak másutt, az eleinte népszerű palackozott magyar söröket az 1980-as években a külföldi üveges, majd a dobozos sörök váltották fel. Az utóbbi években pedig a frissen csapolt, „lazább” söröket kedvelik jobban, amelyeknek nem nagy a szeszfoka, s „szomjúságból lehet őket inni, nem vágják hamar fejbe az embert”.

Pálinka

Leginkább a nagyobb gazdáknak volt pálinkája is a bor mellett. Ha valaki ment hozzájuk, megkínálták „egy fütyürüvel”. Ez kb. 1/4 decis poharat jelentett.

VIII. VÁLTOZÁSOK A ZSOMBÓI IVÁS KULTÚRÁJÁBAN

A lagzi fontosságát pozicionálisan növelte, hogy az 1970-es évektől erősödően megváltozott Zsombón az ünnepek struktúrája. Ez a változás elsősorban az olyan „közbülső”, kisebb méretű, családi ünnepek elmaradását jelenti, mint amilyen a névnap, a disznóvágás vagy akár a baráti pincézések, a kártyázással járó közös férfiivási alkalmak. Utóbbi alkalmakon ugyan az asszonyok is jelen voltak, de ők külön, egymással beszélgettek, és sem a kártyázásban, sem az ivásban nem vettek részt. Azt kell látnunk, hogy elsősorban a férfiak közös, intim együttlétére s ivására alkalmat szolgáltató kisebb ünnepek, alkalmak maradtak el. Az utóbbi egy-két évtizedben olyan új és inkább reprezentatív, mint intim ünnepek keletkeztek, mint az óvodai vagy iskolai ballagás, s reprezentatív alkalmakká váltak korábban családi ünnepek, mint a keresztelő, vagy az első áldozás. Ezekre az ünnepekre a vendégektől ajándékot várnak, akik viszonzásul gazdag vendéglátásban részesülnek, amelyben a házi bor már a perifériára szorul. Megkockáztatjuk, hogy ezzel párhuzamosan egyre inkább a nők ünnepeivé válnak ezen alkalmak, mivel a főszerepet már a különféle új édes divatitalok játsszák, s a saját bor gyakran már nem is kelendő.

AZ IDŐ MEGVÁLTOZOTT ÉRTÉKE

Az idő másfajta értéke erősen alakította a férfiivásnak korábban a szabadidő kulturált eltöltését is célzó funkcióját, hiszen az ivásnak Zsombón korábban az egyik legfontosabb funkciója épp a szabadidő kulturált és szabályozott, egyben a férfiak

kapcsolatait erősítő, s ezzel társadalmi tőkegyűjtésre alkalmas szolgáltató szerepe volt. Ma sokan úgy állnak hozzá, hogy „ha megkínálja az ember, akkor már tovább marad. Nem érünk arra rá, hétköznap nincs nagyon ráérő idő.” Tehát, ami korábban az itallal kínálás egyik funkciója volt, az mára diszfunkcióvá, egyenesen hátránnyá vált.

Nemcsak a házigazda, de a vendég ideje is szoros. „Ha siet, nem kerül sor a kínálásra. Általában sietnek itt az emberek, nem nagyon érnek rá, hogy leücsörögjenek. Ma már rohanó világ van.” „Ha vasárnap jön valaki, akkor már jobban kínálunk. A vasárnap már ünnepnap, akkor már nem dolgozik az ember kint a határban.”

A mai fiatalok már nem is tartanak otthon bort. „Ha vendég jött, kimentünk a boltba vagy a kocsmába, és vettünk valamit” – mondja egy 30 éves, még nőtlen fiatalember.

AZ IVÁSI ALKALMAK FUNKCIÓVÁLTOZÁSA

Az ivás és a társasági élet mintegy egymást táplálta. Ahogy a közös szférákból egyre jobban kiszorult az ivás, nőtt Zsombón a kontrollálatlan otthoni ivás, amelynek – mint láttuk – itt korábban is voltak hagyományai. Az egyéni ivás növekedésével párhuzamosan mind jelentősebbé és egyre reprezentatívabbá válnak a nagy családi és vallási ünnepek, mint például a búcsú, s az újabban egyre jelentősebbé váló ballagás, amely már óvodai ballagással kezdődik. A lagzi is ezzel a folyamattal párhuzamosan, az 1970-es évektől vált egyre nagyszabásúbbá, ahová a korábbi 80–100 vendég helyett gyakran már 200–300 embert hívtak meg. Újabban a létszám megint csökkenőben van.

Az új ünnepi ivások azért sem a férfiakról „szólnak”, mert a saját bor becse ezen az alkalmakon visszaszorulóban van, s a sör mellett állandóan újabb, a divatnak megfelelő édes italok kerülnek a szélesedő választékba. Az ebben való divatváltását elsősorban az asszonyok követik, így szerepük immár az italok terén is megnő. A férfiak bizonyos fokú „kihátrálására” utal, hogy az egész italkínálást, mintegy az ételek kínálásával hozva egy kalap alá, kezdik átengedni a feleségüknek.

Az ivás szociokulturális hátterének ilyen megváltozása megfosztotta a férfiakat az azonos neműek ivásának intimitásától, identitásalakító, érzelmi felszabadulást hozó, szolidaritást erősítő funkcióitól. A nagy családi ünnepi alkalmak, amelyekhez természetesen az asszonyok, sőt a gyerekek is hozzátartoznak, az említett funkciók közül leginkább a versengést őrizték meg, s a reprezentáció új elemét hozták be. Az italválaszték szélességében való versengés szöges ellentétben áll a hagyományos falusi ünnepkultúra egyik legfontosabb jelentésével. Hiszen „az ünnepi cselekmények – így az ivás is –, éppen az *eltérések felfüggesztésével*, a viselkedések jelentős *egyformaságával* sugallják a szóban forgó közösség tagjainak egymásrataltságot, összetartozását”. (HERNÁDI, 1985, 14).

A saját bor egyöntetű fontosságán kívül ilyen volt például a lagziban a közös férfinótázás, amely egyébként a férfimulatás csúcspontja volt. A mai lagzikban ez a mozzanat egyre gyakrabban elmarad. Korábban a disznóvágásokon is „egészen

hajnalig mulatozás ment”. Az asszonyok – mivel ez mára már nem az egész közösség gyakorlata – egyre inkább szégyellik a férfitársaikkal mulatni-nótázni összeálló férjüket, sőt már az ivásban való felszabadulásukat is. Rosszalló megjegyzéseikkel gyakran annyira férjeik kedvét szegik, hogy azok a lagzit is idő előtt, vagyis már a férfimulatás kialakulása előtt ott hagyják. Másnap azután a „veszekedés napja”, amikor az asszonyok a „hogy viselkedtél a lagziban” kezdetű váddal szembesítik férjükben. A mai Zsombón az asszonyok immár nyíltan kifejezhetik azt az idegenkedést, amit korábban is éreztek férjük nyilvános mulatása miatt, de amit akkor a falu szokásjoga szentesített. A megváltozott családi hatalmi felállás tehát kihat a mára szinte egyetlen közös férfiivási alkalomra, a lagzira, de nemcsak arra. Jellemző, hogy egy férfi a vasárnapi ebéd utáni ivásáról beszélve elmondta, ilyenkor egy pohár bort szokott inni, de ha a felesége kimegy valamiért a helyiségből, akkor két-három pohárral is megiszik.

Az ivás szimbolikus tevékenységből enyhe büntudattal járó, szégyellni való aktussá kezd válni. Ahogy a fent idézett középkorú asszony megfogalmazta, ha a férje nem érzi jól magát és nem iszik, akkor „nincs semmi gond vele”. A férjek közösségben való ivása az asszonyok számára tehát „gonddá” vált. Nem az asszonyok az okozói ennek a helyzetnek. Az az újonnan kialakult kulturális hézag váltotta ki az e téren való „túlhatalmukat”, hogy megszűntek a közös egyenmű férfiivási alkalmak, ahol a férfiak asszonyi jelenlét és kontroll nélkül gyakorolhatnák a közös férfiivás sok tekintetben feloldódást, kiteljesedést jelentő szerepét. A „nők túlsúlyával” jellemezhető jelenlegi ünnepek mellett kicsire szűkült a férfiak társadalmi identitásának megélésére alkalmas terep (GEFOU-MADIANOU, 1992, 21).

Ma, a korábbi helyzettel ellentétben, országosan jellemző, hogy „a nők szerepe... általában nagyobb az ünnepi szertartások megszervezésében, mint a férfiaké”. Ennek, vagyis „a nők nagyobb szertartásigényének” okát Hernádi Miklós abban látja, hogy a nők, akik „a családi élet (s egyáltalán a család) »megteremtésében« különösképpen tevékenyen részesek, ebbeli szerepük ... megkoronázásaként könyvelhetik el a sikeresen lebonyolított családi ünnepséget.” (HERNÁDI, 1985, 75). Ez a tendencia, vagyis az ünnepek, s így az ivás szerepének a nők által való átfogalmazása érte utol az utóbbi években a falut is.

Az ivás, épp a társadalmi élet legtöbb aspektusával való összefonódottsága miatt tudósít az adott közösség életében bekövetkező változásokról, illetve ezek a változások alakítják az ivás közösségi funkcióját. Így tudósít az ünneplés tartalmának változásáról, a férfiidentitás, ezzel összefüggésben a presztízs szerkezetének alakulásáról, akárcsak a nemzedékek viszonyának változásáról, ami a közös kikapcsolódás megszűnésében érhető itt tetten, valamint a nemek közötti hatalmi viszonyok alakulásáról is.

A rendszerváltás óta kevesebbet isznak a zsombói férfiak, sokaknak szűnt meg a munkahelye. „Fenéken billentettek mindenkit, sehol nem vesznek fel senki se. Elmultam én is 40 éves, sehol föl nem vettek. Anyagiak miatt nem telt rá.” Felesége így egészíti ki: „Ha munkahelye volt, és jöttek hazafelé a munkatársakkal, akkor ivott jobban. *Itthon nem ivott.*” Tehát az iváshoz mint társadalmi-kulturális gyakorlathoz férfikörnyezet szükséges, s éppen az ezt szolgáló alkalmak szűntek meg.

Az egyik legfontosabb változás, hogy az ivás gyakorlata polarizálódott, a magányos ivás, illetve a nagyobb családi ünnepi, egyre reprezentatívabb vendégségek közötti „közbülső” (HERNÁDI, 1985, 31), informális ivási alkalmak, szomszédsági együttlétek maradtak el.

Összefoglalóul elmondhatjuk, hogy Zsombón az ivás jelentős társadalmi-kulturális viselkedési forma volt a legutóbbi évtizedekig, bár presztízse sosem érte el a dombvidéki, hagyományos bortermelő vidékeken betöltött szerepének fontosságát. Az itteni férfiivás szimbolikus fontosságát a pince hiánya is befolyásolta.

A zsombói ivás „másságának” két fontosnak látszó okát emeljük itt ki. Az egyik a gazdálkodás speciális természetével függ össze. A szőlő-, és gyümölcsmunka nagy és egész évre jobban elhúzódó kézimunkaigénye ugyanis – ami a hűtőházaknak az 1990-es évek második felében való elterjedése, a „hűtőház forradalom” óta még hosszabbra nyúlt –, itt kevés szabadidőt engedélyezett. Emellett a gyümölcs-termesztés kultúrája a munkához való másfajta, „odaadóbb” hozzáállást eredményezett, mint a vegyes gazdálkodású területek gazdaságaiban. Utóbbiak esetében a hosszabb, munkátlanabb késő őszi–téli–kora tavaszi idők szabadidőeltöltésében lényegesen nagyobb szerepet kapott a pincézés, a tehetősebb gazdák közös időtöltése. A szegényebbek és a saját bort nem vagy csak keveset termelő gazdák esetében pedig a kocsmázásnak volt nagyobb társadalmi jóváhagyottsága és fontossága a férfiak „azonos nemű” ivási alkalmak között, mint Zsombón.

A másik fontosnak tartott ok e másságban az, hogy Zsombó esetében egy kiterjedt tanyavilággal rendelkező faluról van szó, ahol a faluközpont erőteljesebb kiépülése csak mintegy fél évszázadra tekinthet vissza. Mindez a szomszédi viszonyok pozicionális fontosságával, eleven működésével járt együtt. Nem véletlen, hogy ebben a faluban a szomszédok körében való kártyázva estezés adta a férfiivás egyik legfontosabb s szinte mindennapos keretét. Ez az intézmény Zsombón szinte a kocsmá ellenében működött, ahol viszont saját bort kínált a mindenkori házigazda.

Úgy látjuk, hogy ezen a homokra épült, kései tanyásodású vidéken az ivás társadalmi jelentősége elmaradt más hagyományosabb kultúrájú vidékekétől, amit az együtt ivás ritkább és kevésbé artikulált aktusa látszik megerősíteni. Jelentősége azonban, mint láttuk, korántsem volt elhanyagolható ebben a faluban sem, sőt, nélkülözhetetlen intézménye volt a férfiak egymás közötti közös időtöltésének, s ezen alkalmakkor identitásuk, férfiasságuk megerősítésének.

Ez a szerepe azonban ma visszaszorulóban van, mivel átalakultak s egyre inkább mindkét nem közös, a reprezentáció felé eltolódó találkozási alkalmává váltak a korábbi egymás közötti férfiivási alkalmak.

IRODALOM

- BJERÉN, Gunilla
1992 Drinking and masculinity in Swedish culture, In: GEFOU-MADIANOU, Dimitra (szerk.): *Alcohol, gender and culture*. 155–166. London and New York, Routledge
- DOUGLAS, Mary
1987 *Constructive Drinking: Perspectives on Drink from Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press
- DRIESSEN, Henk
1983 *Male sociability and rituals of masculinity in rural Andalusia*. *Anthropological Quarterly*, 56, 116–124.
1992 Drinking on masculinity. In: GEFOU-MADIANOU, Dimitra (szerk.): *Alcohol, gender and culture*. 71–79. London and New York, Routledge
- ÉGETŐ Melinda
2000 *Bor és kultúra*. *Létünk*, XXX, 1–2, 7–13.
- GEFOU-MADIANOU, Dimitra
1992 Introduction. In: Uő. (szerk.): *Alcohol, gender and culture*. 1–33. London and New York, Routledge
- HERNÁDI Miklós
1985 *Ünneplő társadalom*. Budapest, Kossuth
- IOSSIFIDES, A. Marina
1992 Wine: life's blood and spiritual essence in a Greek Orthodox convent. In: GEFOU-MADIANOU, Dimitra (szerk.): *Alcohol, gender and culture*. 83–100. London and New York, Routledge
- JÁVOR Kata
1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyaiban. In: BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. 295–373. Budapest, Akadémiai
1992 Egy falusi tűzoltó egyesület tevékenysége a XX. század első felében. In: Közeli-tések. (szerk.): MOHAY Tamás. Debrecen, 227–237.
2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 601–692. Budapest, Akadémiai Kiadó
2005 A szabadidő eltöltés formáinak változása Zsombón. In: SCHWARCZ Gyöngyi–SZARVAS Zsuzsa–SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. 307–316. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet–MTA Társadalomkutató Központ
- MARSHALL, Mac
1979 Weekend Warriors, Alcohol in a Micronesian Culture. In: Uő. (szerk.): *Beliefs, Behaviours and Alcohol Beverages: A Cross-cultural Survey*. Ann Arbor, The University of Michigan Press
- PITT-RIVERS, J. A.
1977 The Fate of Shechem or the Politics of Sex. *Essays in the Anthropology of the Mediterranean*, Cambridge, Cambridge University Press

THE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC CONTEXT OF DRINKING IN ZSOMBÓ

According to the approach of cultural anthropology, drinking is an important area of, and possibility for, the symbolic expansion of human existence. As the "usage of alcohol" is a certain kind of social conduct, which belongs to several different aspects of human behavior and to a wide range of social activities, the social construction of drinking offers a useful tool of examination in the study of a given community.

In this essay we examine how the practice of drinking is incorporated into social relationships as well as into such sociocultural systems as communication, entertainment, social exchange or health in Zsombó, a village in the Southern Plains of Hungary.

The forms of, and the meanings attributed to, drinking are culturally defined also in Zsombó. It is therefore important to ask what these meanings are and how they relate to culture and society, for example to the development of the relationship between generations and genders, or to the development of the role of holidays in the life of society.

We examine the culture of drinking in Zsombó in three areas: 1. individual drinking, 2. the offer of drinks to visitors at somebody's house, and 3. the institutions and culture of public drinking.

On the whole, it may be established that a certain kind of polarization has evolved in respect of the forms of drinking in Zsombó. Closely related to, and as a consequence of, the change in the role of holidays in this village, next to an increase in the significance of individual male drinking in the home and collective alcohol consumption at the more and more elegant family holidays, the role of informal intragender male drinking occasions has diminished. Formerly, these were the most important institutions of the development and strengthening of male identity, the sense of belonging, and the virtues deemed masculine. Such occasions were for example pig slaughters, the wintertime get-togethers of neighbors, as well as weddings, patronal festivals, and "name days" (saint's days when the individuals bearing the name of the saint are celebrated). The first two have been eliminated, while the rest have been transformed into elegant family events almost entirely ousting collective male drinking.

Examining the traditional culture of drinking in Zsombó, we found that, as compared to villages in regions where the soil is suitable for cereal production, it was culturally less articulated and more focused on the essence. We assume that this may be attributable to the fact that in this village specialized in grape and fruit production (so-called "sandy soil" village), even the seasonal workers had their own wine, on the one hand because they received it as an income and on the other hand because here everybody had the opportunity to rent vineyards from the bigger grape producing farmers. Thus, own wine had a weaker social connotation in Zsombó.

Moreover, in this region that has switched to this rather labor-intensive monoculture, men have less free time. As they say, this culture requires a more "dedicated" attitude than regions with mixed farming. In Zsombó, the bar for example plays and has always played a peripheral role.

The sandy soil of this region and the high level of groundwater allowed only a few to have a cellar. And cellars were deemed to be the "holy" places of collective male wine drinking and considerably increased the prestige of male drinking. The great majority of the farmers kept their wine in the pantry.